

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρὸς τοὺς ἑταίρους	153
Ἔργα καὶ ἡμέραι:	155
Οἱ ἀνασκαφὲς καὶ τὰ μνημεῖα τῆς Θήρας 155, Δωρεὰ στὴν Ἑταιρεία 156	
Γλαῦκος ὁ Λακεδαιμόνιος	157
Ἡ κίνηση τῶν ἐκθέσεων τοῦ Ἐξωτερικοῦ	161
Τὸ πρόβλημα τῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἡ γνώμη τοῦ Χρήστου Καρούζου	163
Καὶ πάλιν ὁ Ἔλγιν	171
Ὁ Παναγῆς Καβαδιάς καὶ τὰ γεγονότα τοῦ 1909	173
Παναγιώτης Σταματάκης καὶ Ἑρρίκος Σλῆμαν	181
Πίνακας περιεχομένων τοῦ πέμπτου τόμου τοῦ <i>Μέντορος</i> (1992)	184

Ὁ Μέντωρ, Ἐνημερωτικὸ Δελτίο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας,
ἐκδίδεται τὸν Ἀπρίλιο, Ἰούνιο, Ὀκτώβριο καὶ Δεκέμβριο κάθε ἔτους
μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως.

Ἑπιμέλεια ἐκδόσεως: Ἀντώνιος Χριστοδούλου
Ἑπιμέλεια κειμένων: Κλειὴ Δάκαρη

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, Πανεπιστημίου 22, 106 72 Ἀθήναι, Fax (01) 3644 996

ISSN 1105-7181

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΕΥΧΟΣ 23

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1992

Πρὸς τοὺς ἐταίρους

Στὸ προηγούμενο τεῦχος τοῦ Μέντορος ἔγινε λόγος γιὰ τὶς πυρκαϊᾶς μὲ τὶς ὁποῖες καταστρέφονται σκόπιμα τὰ δάση γιὰ νὰ πλουτίζουν τὰ κοινωνικὰ ἀπόβλητα. Ἐξ ἴσου μεγάλη καὶ δυσμενὴ σημασία ἔχουν καὶ τὰ ἄπειρα λατομεῖα ποὺ ἔχουν ξεκοιλιάσει τὰ βουνὰ τῆς Ἑλλάδος χάριν τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας, ὅπως λέγεται. Τὰ λατομεῖα αὐτὰ δημιουργοῦν τὰ ἴδια ἀποτελέσματα μὲ τὴ φωτιά. Καταστρέφουν τὴ βλάστηση, δημιουργοῦν νέους χειμάρρους, ἀλλοιώνουν τὴ μορφή τοῦ τόπου καὶ τέλος καταστρέφουν ἀρχαῖα.

Τὸ πρόβλημα τῶν λατομεῶν δὲν εἶναι νέο. Ὑπῆρξε ἀπὸ τὴ σύσταση τοῦ νέου ἐλληνικοῦ κράτους. Κατὰ τὸν 19ο αἰ. μάλιστα ὑπῆρχαν λατομεῖα μέσα στὴν Ἀθήνα, στὸν Λυκαβηττό. Τὴ θέση τοῦ λατομεῖου αὐτοῦ κατέλαβε τὸ θέατρο.

Ὁ Στέφανος Α. Κουμανούδης καταγγέλλει, τὸ 1885, τὶς καταστροφὲς τῶν σεβάσμιων ὑψωμάτων τῆς Ἀθήνας, τῆς Πνύκας, τοῦ Ἀρείου Πάγου, τοῦ λόφου τῶν Μουσῶν, ἀπὸ τοὺς ἀπληστους καὶ ἀξεστοὺς λατόμους, προδρόμους τῶν σημερινῶν ποὺ καταστρέφουν τὰ βουνά, ἀποδίδει μάλιστα τὴν καταστροφὴ στὴ βλάβεση τῶν ἀρχῶν (ΑΕ 1885, 206).

Ὁ συνεργάτης τῆς Ἐταιρείας καὶ ἐταῖρος Κωνσταντῖνος Κοντόπουλος, γιὰ τὸν ὁποῖο ἔγραψα παλαιότερα σημεῖωμα (ΕΔΑΕ 14, 1991, 25-27), δημοσιεύει τὸ 1887 «Ὑπόμνημα τῷ Πρωθυπουργῷ κυρίῳ Χαριλάῳ Τρικούπη περὶ διασώσεως τῶν καταστρεφόμενων ἱστορικῶν, μυθολογικῶν καὶ καλαισθητικῶν ὑψωμάτων τῶν Ἀθηνῶν». Ὁ Κοντόπουλος γέγει τὴ νομοθεσία τῆς ἐποχῆς του, ιδιαίτερα τὸν ἀρχαιολογικὸ νόμο τοῦ 1834 στὸν ὁποῖο δὲν ὑπάρχει πρόνοια ἀπαγόρευσης τῆς λατόμευσης τῶν ἱστορικῶν ὑψωμάτων τῶν Ἀθηνῶν.

Κατὰ τὸν παλαιὸ ἐταῖρο μας ἡ ὠμὴ παραβίαση τοῦ ἀρχαιολογικοῦ νόμου τοῦ 1834 ἀποδεικνύεται «ἐκ τῆς κυνικῆς ἀθθαδεῖας, μεθ' ἧς λειτουργοῦσι λατομεῖα καὶ ἀσβεστοκάμινοι 100 μόνον μέτρα μακρὰν ἀπὸ τοῦ μνημείου τοῦ Φιλοπάππου, ἐκ τῆς τερατώδους ἱεροσυλίας καὶ τοῦ ἀνηκούστου βανδαλισμοῦ, μεθ' ὧν ἐπὶ τεσσαράκοντα ἤδη ἔτη ὑπονομεύεται καὶ κατασυντρίβεται ὁ βράχος τῆς Πνυκός, ἐκ τῆς ἀγρίας βουλῆς, ἣν συνέλαβέ τις πρὸ μικροῦ νὰ λατομήσῃ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ ἕτερος ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἐκ τῆς ἀπιστεῦτου κτηνωδίας μεθ' ἧς Σπαρτιαῖται τινὲς ἀπήτουν νὰ λατομῶσιν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ τάφου τοῦ Λεωνίδου!».

Ὁ Κοντόπουλος μνημονεύει καὶ ἄλλα παραδείγματα καταστροφῶν, ἀδιανόγητα γιὰ Ἕλληνες ποὺ ὑπερηφανεύονται γιὰ τὴν ιδιότητά τους αὐτῆ καὶ ποὺ θέλουν νὰ θεωροῦνται ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων. Καὶ οἱ σημερινοὶ καταστροφεῖς μὲ ἰσχυρὰ οἰκονομικὰ ἐπιχειρήματα κατορθώνουν νὰ διαφθείρουν τὴν ὀρθὴ κρίση

κυβερνητικῶν καὶ διοικητικῶν παραγόντων, οἱ ὁποῖοι παρέχουν ἄδειες λειτουργίας λατομεῖων ἢ κωφεύουν ὅταν γίνονται καταγγελίες τῶν παρανομιῶν καὶ τῶν καταστροφῶν. Στους ἀνθρώπους αὐτοὺς ἔχει δημιουργηθεῖ πνευματικὴ διαστροφή. Κόπτονται γιὰ τὶς κακὲς προθέσεις καὶ πράξεις τῶν γειτόνων πρὸς τὴ χώρα μας, διακηρῖσσουν ὅτι οὔτε σπιθαμὴ ἑλληνικοῦ ἐδάφους δὲν παραχωρεῖται, ἀλλὰ δὲν διστάζουν αὐτὸ τὸ ἔδαφος νὰ τὸ μολύνουν, τὰ βουνὰ νὰ τὰ γδάρουν καὶ τὶς θάλασσες νὰ τὶς μεταβάλουν σὲ βοῦρκο.

Τὶς μέρες αὐτὲς συζητεῖται στὴ βουλὴ νέο νομοσχέδιο περὶ λατομεῖων. Τὸ κείμενό του τρόμαξε ὅσους ἀγαποῦν τὸν τόπο καὶ ξεσήκωσε θύελλα διαμαρτυριῶν. Οἱ ἐφημερίδες ἀφιέρωσαν σ' αὐτὸ καὶ στίς συνέπειες τῶν λατομεύσεων ἐκτενὴ κείμενα καὶ ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἐξεδήλωσε δημοσίᾳ τὴν ἀνησυχία του γιὰ τυχὸν κακὲς διατάξεις τοῦ νομοσχεδίου. Ἡ ἀνησυχία εἶναι εὐλογη. Τὰ σημερινὰ λατομεῖα φθείρουν καὶ καταστρέφουν σὲ μεγάλη ἔκταση καὶ μὲ μεγάλη ταχύτητα καὶ οἱ ἄδειες ποὺ δίδονται, ἐντελῶς ἄκριτα, γιὰ τὴ λειτουργία τους εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ ἀνακληθοῦν γιὰ εὐνόητους λόγους.

Ὅλα ὅσα λέγονται περὶ ὑποχρεώσεων τῶν λατόμων γιὰ ἀποκατάσταση τοῦ τοπίου εἶναι φενάκη. Κανεὶς δὲν εἶναι ἰκανὸς νὰ ἐπαναφέρει στὴν ἀρχικὴ μορφή του τοπίο ποὺ πληγώνεται τόσο πολὺ. Ἡ δημιουργία εἶναι ἔργο τοῦ Θεοῦ καὶ αὐτὸ καταστρέφουμε.

Οἱ Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι ὑπῆρξαν καὶ εἶναι οἱ μεγαλύτεροι πολέμιοι κάθε ἐπιχείρησης ἀλλοίωσης τοῦ τόπου. Ἡ γνώμη τους λαμβάνεται ὑπ' ὄψη ὄλο καὶ λιγότερο.

Σιγὰ σιγὰ ἡ ἀποφασιστικὴ ἐξουσία γιὰ τὴ διατήρηση τῆς μορφῆς τοῦ τόπου καὶ τὴν προστασία τῆς ψυχικῆς καὶ σωματικῆς υἰγείας τῶν ἀνθρώπων περιῆλθε στους δεδηλωμένους ἐχθροὺς τῆς παράδοσης, δηλαδὴ σὲ συμμάχους τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν μας. Μόνον ἔτσι μποροῦν νὰ χαρακτηριστοῦν ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἐνσυνειδήτως καταστρέφουν τὸν τόπο γιὰ προσωπικὸ πλουτισμό.

Έργα και ημέραι

Οί ανασκαφές και τὰ μνημεία τῆς Θήρας

Μέλη τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας μετέβησαν καὶ παρέμειναν ἐπὶ δύο ἡμέρες στὴ Θήρα (26 καὶ 27 Σεπτεμβρίου), ὅπου καὶ ἐνημερώθηκαν ἀπὸ τὸν Σύμβουλο κ. Χρήστο Ντούμα γιὰ τὴν πρόοδο τῆς μεγάλης ἀνασκαφῆς στὸ Ἀκρωτήρι. Στις 21 Σεπτεμβρίου ἔγινε στὸ μέγαρο τῆς Ἑταιρείας παρουσίαση τοῦ νέου βιβλίου *Οἱ τοιχογραφίες τῆς Θήρας* πὺ ἐξέδωσε τὸ «Ίδρυμα Θήρας - Πέτρος Μ. Νομικός». Μίλησαν

γιὰ τὸ βιβλίο καὶ τὶς ἀνασκαφές τῆς Θήρας ὁ κ. Πέτρος Μ. Νομικός, ὁ κ. Σπυρίδων Ἰακωβίδης καὶ ὁ κ. Χρήστος Ντούμας. Ἐκ μέρους τῆς Ἑταιρείας μίλησε ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Συμβουλίου ὁ ὁποῖος εἶπε τὰ ἑξῆς:

«Τὸ ἀρχαιολογικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ Θήρα εἶναι παλιό· θὰ σταθῶ μόνο στὶς ἔρευνες τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων καὶ τοῦ γνωστότατου Γερμανοῦ, τοῦ Hiller, ὁ ὁποῖος ἀρεσκόταν νὰ προσονομάζεται Ὁθηραῖος. Ὁ Σπυρίδων Μαρινᾶτος ὅμως ἦταν ἐκεῖνος πὺ τὴν ἔφερε στὴ μεγάλη δημοσιότητα μὲ τὶς ἐκπληκτικὲς ἀνακαλύψεις του στὸ Ἀκρωτήρι. Ἀκούγαμε στὸ Πανεπιστήμιο τὶς τολμηρὲς θεωρίες του καὶ αὐτόματα ξεπρόβαλλε τὸ ἐρώτημα: πόσο μπορούμε

νά τις δεχτούμε αφού δὲν ἔχουμε τὴ δυνατότητα νὰ ἀποδείξουμε τὴν ἐπιστημονικὴ τους ἀκρίβεια. Ὁ Μαρινᾶτος τὸ πέτυχε αὐτὸ μὲ τὴν ἀνασκαφὴ του στὸ Ἀκρωτήρι, ἔργο ὑλικὸ γιγάντιο, πλουτίζοντας τὴν ἑλληνικὴ προϊστορία ἀπὸ κάθε ἄποψη.

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, τῆς ὁποίας τὸ Ἀκρωτήρι εἶναι ἡ τελευταία μεγάλη τῆς ἀνασκαφῆς, βοήθησε ἐξ ἀρχῆς μὲ κάθε τρόπο στὴν εὐδὼση τῆς προσπάθειας τοῦ Μαρινάτου, καὶ μετὰ τὸν θάνατό του, στὴν εὐδὼση τῆς προσπάθειας τοῦ διαδόχου του καὶ ἀγαπητοῦ φίλου ἐπὶ τριάντα καὶ πλέον χρόνια Χρήστου Ντούμα. Χάρη στὸν ἐνθουσιασμό τοῦ Χρήστου Ντούμα, ποὺ μπορεῖ νὰ τὸν μεταδίδει, καὶ ἄλλοι βοήθησαν γιὰ τὴν προκοπὴ τῆς ἀνασκαφῆς, ξεχωριστὰ ὅμως ὁ Θεραῖος κ. Πέτρος Νομικός. Δὲν θ' ἀπαριθμήσω τὰ ὅσα ἔχει προσφέρει στὴν ἀνασκαφὴ, τὴν ὑλικὴ καὶ ἠθικὴ βοήθειά του. Θὰ σταθῶ μόνο στὴν τελευταία προσφορά του, τὸ βιβλίον μὲ τις τοιχογραφίες τοῦ Ἀκρωτηριοῦ γιὰ τὴν παρουσίαση τοῦ ὁποίου συγκεντρωθήκαμε ἀπόψε. Εἶχα τὴν τύχη νὰ τὸ δεχθῶ ἀπὸ τὸν κ. Νομικὸ πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ καὶ γνωρίζω πόσο σημαντικὸ ἐπίτευγμα ἀποτελεῖ. Δὲν εἶναι τολμηρὸ νὰ εἰπωθεῖ πὼς ποτὲ ἀρχαῖες τοιχογραφίες δὲν παρουσιάστηκαν καλύτερα. Αὐτὸ τὸ ὀφείλουμε στὸν κ. Νομικὸ, τὸν κ. Ντούμα καὶ τὴν κυρία Ραχήλ Καπὸν ἀπὸ τὴν καλαισθησία τῆς ὁποίας ἔχω ἐπωφεληθεῖ στὸ παρελθόν.

Ἡ ἔκδοση τοῦ βιβλίου ἔγινε δυνατὴ χάρις στὴ θέληση καὶ τὴ γενναιοδωρία τοῦ κ. Νομικοῦ. Θὰ ἦταν ἐξαιρετικὰ ὀφέλιμο γιὰ τὸν τόπο ἂν τὴν προσπάθειά του συμμαρτυροῦσαν καὶ ἄλλοι. Τὰ ἑλληνικὰ μνημεῖα εἶναι πολλὰ καὶ περιμένουν».

Δωρεὰ στὴν Ἑταιρεία

Ἡ ἐταῖρος κυρία Ἑλλη Μαλάμου ἔκαμε δωρεὰ πρὸς τὴν Ἑταιρεία, στὴ μνήμη Πέτρου Βασιλειάδη.

ΓΛΑΥΚΟΣ Ο ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΙΟΣ

Σε προηγούμενα τεύχη του *ΕΔΑΕ* και του *Μέντορος* αφιερώθηκαν σημειώματα για θρυλικά πρόσωπα που συνέβαλαν με τη δράση τους στη θεμελίωση του πνευματικού βίου της Ελλάδας των λεγόμενων Ἀρχαϊκῶν χρόνων, δηλαδή των πολυσήμαντων αἰῶνων 7ου και 6ου π.Χ.

Ἀνάμεσα στα πρόσωπα ἐκεῖνα εἶναι ὁ Προκονήσιος Ἀριστέας (*ΕΔΑΕ* τ. 9) που εἶχε προσπαθήσει μετὰ τὰ «Ἀριμάσπεια ἔπη» του νὰ γνωρίσει στοὺς Ἕλληνας τοὺς βορειότερα τῶν Σκυθῶν παράξενους λαούς, ὁ ὑπερβόρειος Ἄβαρις (*ΕΔΑΕ* τ. 12), ἕνας προφήτης καὶ προπαγανδιστὴς τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνα, που εἶχε κατέβει στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴ χώρα τῶν «Ὑπερβορέων» (ἕναν παραδεισίο τόπο πέραν τοῦ ἀνέμου Βορέα), ὁ Μεθυδριεὺς Κλέαρχος (*ΕΔΑΕ* τ. 13), ἕνας ἀφανὴς χωρικὸς τῆς ὄρεινῆς Ἀρκαδίας που τὸ Δελφικὸ μαντεῖο τὸν εἶχε προβάλλει ὡς παράδειγμα πιστοῦ που ἀσκοῦσε μία θεάρεστη θρησκευτικὴ ἀρετή, καὶ ὁ Κνώσιος Ἐπιμενίδης (*ΕΔΑΕ* τ. 16), ἕνας ἰκανὸς ἱερέας τῶν θρησκευτικῶν καθαρμῶν, δηλαδή τοῦ ἐνὸς ἀπὸ τὰ δύο σκέλη τῆς τότε διαμορφωνόμενης λαϊκῆς θρησκείας· τὸ ἄλλο σκέλος ἦταν οἱ μυστικὲς λατρεῖες, στὴν ὀργάνωσή τῶν ὁποίων πρῶτα εἶχε συμβάλει ὁ Σύριος Φερεκύδης (*Μέντωρ* τ. 21).

Ὅλες αὐτὲς οἱ προσωπικότητες συνδέονται στενὰ μετὰ τὴ θρησκεία, ἰδίως μετὰ τὴν τότε διαδιδόμενη λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνα, τὴν ὁποία προπαγάνδιζε τὸ Δελφικὸ ἱερό, ἕνα παλιὸ κέντρο χθόνιων λατρειῶν που εἶχε ὡς πυρῆνα τὴ θεὰ Γαῖα καὶ τὸν πάτερτρό της γαϊάοχο Ποσειδῶνα, προτοῦ αὐτὸς ἐξελιχθεῖ σὲ θεὸ τοῦ πελάγους παραχωρώντας στὸν Ἀπόλλωνα τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν Δελφικῶν του προνομίων.

Στοὺς ἴδιους δύο πολυσήμαντους αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὰ μηδικὰ ἐντάσσεται καὶ ἡ δραστηριότητα ἄλλων προσωπικοτήτων που διακρίθηκαν σὲ μιὰ προσπάθεια ἐξύψωσης τῆς ἠθικῆς στάθμης τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, πάντα σὲ ἀμεση ἢ ἔμμεση σχέση μετὰ τὸ Δελφικὸ ἱερό. Τὸ ἱερατεῖο τοῦ ἱεροῦ αὐτοῦ, ὅπως εἶχε χρησιμοποιήσει τις γνήσιες θρησκευτικὲς προσωπικότητες γιὰ τὴ θρησκευτικὴ πρόοδο, ἔτσι χρησιμοποίησε καὶ τις ἠθικὲς προσωπικότητες γιὰ τὴ σύλληψη τῶν ιδεωδέστερων ἠθικῶν ἀρχῶν.

Ἀπὸ τις ἠθικὲς προσωπικότητες ὁ Ἡρόδοτος ξεχώρισε κάποιον Λακεδαιμόνιο Γλαῦκο, γιὸ τοῦ Ἐπικύδη. Τοῦ Γλαύκου αὐτοῦ τὸ Δελφικὸ ἱερό ἐπεσήμανε ἕνα σημαντικὸ παραστράτημα, κατάλληλο γιὰ νὰ διδάξει μ' αὐτὸ στὸν κόσμον τὴν ἀληθινὴ ἔννοια τῆς δικαιοσύνης καὶ τὸ καθῆκον γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ της. Ὁ Ἡρό-

δοτος ασχολήθηκε διεξοδικά με την ιστορία του Γλαύκου στο έκτο βιβλίο του (κεφ. 86 κέ.).

Ο Γλαῦκος, ζώντας στη Σπάρτη, είχε γίνει ονομαστός σ' όλη την Ελλάδα και στην Ίωνία για την εντιμότητα και τη δικαιοσύνη του που τις εφάρμοζε με απόλυτη αυστηρότητα στη ζωή του. Πρέπει να είχε ασκήσει κάποιο κοινωνικό ή πολιτικό λειτουργήμα που τον είχε κάνει γνωστόν και έξω από τη Λακωνία. Το λειτουργήμα αυτό δεν το αναφέρει ο Ἡρόδοτος και αρκείται να τονίσει πως ο Γλαῦκος στην εὐθύτητα και στη δικαιοσύνη ξεπερνούσε όλους τους συγχρόνους του.

Ο βασιλιάς της Σπάρτης Λεωτυχίδης, γνωστός από τη νίκη του στη Μυκάλη κατά των Περσῶν, μία νίκη που είχε κερδηθεί την ίδια χρονιά με τη μάχη τῶν Πλαταιῶν (στά 479 π.Χ.), μιλώντας ἐνώπιον Ἀθηναίων, παρουσίασε διεξοδικά τις ἀρετές, ἀλλὰ και τὸ θανάσιμο ἀμάρτημα τοῦ Γλαῦκου. Ὁ Λεωτυχίδης ὄρισε τὴν ἐποχὴ τοῦ συμπατριώτη του Γλαῦκου «τρεις γενιές» πρὶν ἀπὸ τὴ σύγκρουση τῆς Μυκάλης καὶ τῶν Πλαταιῶν, πράγμα που σημαίνει πως ὁ Γλαῦκος ἦταν στὴν ἀκμὴ του στὴ δεκαετία 580-570 π.Χ. Εἶναι σημαντικό πως τὴν ἐποχὴ αὐτὴ οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχαν ξεκαθαρίσει ὄλοι τὴν ἀκριβὴ ἔννοια τῆς δικαιοσύνης οὔτε τοῦ καθήκοντος νὰ τὴν εφαρμόζουν στὴν κοινωνικὴ τους ζωὴ. Παρὰ ταῦτα ἀξιοσημείωτο εἶναι πως πενήντα χρόνια πρὶν (γύρω στά 630 ἢ 620 π.Χ.) ὁ Ἡσίοδος εἶχε ὑποστηρίξει θεωρητικὰ συγγενεῖς ἀρχές στο ποίημά του «Ἔργα», πράγμα που σημαίνει πως ὑπῆρχαν μεμονωμένα ἄτομα που εἶχαν συνηθίσει νὰ τις εφαρμόζουν. Ὁ πιὸ φημισμένος ἀνάμεσα στὰ ἄτομα αὐτὰ ἦταν ὁ Λακεδαιμόνιος Γλαῦκος, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀποσπάσει τὸν πανελλήνιο θαυμασμό ὡς ὁ κυριότερος ἀπὸ τοὺς πρωτοπόρους.

Οἱ Ἕλληνες τῆς Ίωνίας ἄκουσαν με ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον τὴν ἀφοσίωση ἐνὸς Σπαρτιάτη στὶς ἀρχές τῆς δικαιοσύνης. Μιλήσιος ἦταν ὁ πρῶτος που θέλησε νὰ ἐπωφεληθεῖ πρακτικὰ ἀπὸ τὴν καινούργια ἀρετὴ. Πούλησε τὴ μισὴ ἀκίνητη περιουσία του, μετέτρεψε σὲ ἀργυρὰ νομίσματα τὸ ἀντίτιμο καὶ ταξίδεψε στὴ Σπάρτη γιὰ τὸν Γλαῦκο. Τὸν γνώρισε καὶ τὸν πληροφόρησε πως εἶχε φτάσει καὶ στὴν Ίωνία ἡ φήμη πως αὐτὸς ἦταν ὁ δικαιότερος ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς του. Γιὰ τὴ δικὴ του πατρίδα, τὴν Ίωνία, τοῦ εἶπε πως ποτὲ δὲν ἦταν τόπος ἀσφαλῆς (*Ἰωνίη ἀεὶ κοτε ἐπικίνδυνός ἐστι*). Περιβαλλόμενη ἀπὸ ξένους λαοὺς φιλοπόλεμους, δημιούργησε τὴ γενικὴ πεποίθηση πως ἡ ζωὴ ὄλων εἶναι θεμελιωμένη στὴν ἀβεβαιότητα, καὶ ἡ μακρὰ διατήρηση τοῦ πλούτου ἀπὸ τὸν ἴδιο ἄνθρωπο εἶναι ἀδύνατη. Αὐτὸς εἶχε ἀποχτήσει σημαντικὴ περιουσία καὶ ἐπιθυμοῦσε νὰ διατηρήσει ἀσφαλῆς ἓνα μέρος της γιὰ τὰ παιδιά του. Ὁ ἴδιος πιστεύει πως αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ στὴν Ίωνία. Ἀντίθετα, ἡ Πελοπόννησος εἶναι τόπος ἀσφαλῆς. Ἀσφαλέστερο θὰ ἦταν ἂν μπορούσε νὰ ἐμπιστευθεῖ τὰ ἀργυρὰ νομί-

σματα πού ἔφερε μαζί του σὲ ἕναν ἔντιμο καὶ δίκαιον ἄνθρωπο σὰν τὸν Γλαῦκο (*εὖ ἐξεπισταμένῳ ὡς μοι χρήματα κείμενα ἔσται παρὰ σοὶ σόα*). Ὁ Γλαῦκος δέχτηκε τὰ χρήματα γιὰ νὰ τὰ φυλάξει ὥσπου νὰ τὰ χρειαστεῖ ὁ Μιλήσιος ξένος ἢ ἡ οἰκογένειά του. Μαζὶ δέχτηκε καὶ τὰ «σύμβολα», τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ παρουσιάσει ὁ καταθέτης Μιλήσιος ἢ κάποιος δικός του γιὰ νὰ παραλάβει τὰ χρήματα. Ὁ Ἡρόδοτος δὲν βλέπει τὴν ἀνάγκη νὰ κάνει λόγο καὶ γιὰ τὴν ἀμοιβὴ πού καλοπροαίρετα ὁ Μιλήσιος ξένος πρόσφερε στὸν Γλαῦκο γιὰ μία ὑπηρεσία πού εἶναι ὁ ἀρχαιότερος προάγγελος τοῦ εἴδους τῶν ὑπηρεσιῶν πού προσφέρουν σήμερα τὰ πιστωτικὰ ἰδρύματα. Πρόσθεσε μόνο πὼς ὁ Μιλήσιος ἔφυγε καὶ πέρασε πολὺς καιρὸς χωρὶς νὰ ἔχει καμιὰ πληροφορία γι' αὐτόν.

Ἀπροσδόκητα, μετὰ ἀπὸ χρόνια, ἔφτασαν στὴ Σπάρτη ἀπὸ τὴν Ἰωνία τὰ παιδιὰ τοῦ Μιλήσιου καταθέτη, ἔδειξαν στὸν Γλαῦκο τὰ «σύμβολα» καὶ ζήτησαν τὰ χρήματα (*ἀποδεικνύντες τὰ σύμβολα ἀπαίτεον τὰ χρήματα*). Ὁ Γλαῦκος βρέθηκε ἀπροετοίμαστος καὶ ἀπέφυγε νὰ δώσει ὀριστικὴ ἀπάντηση. Εἶπε μόνο πὼς δὲν θυμᾶται τὸ περιστατικὸ καὶ ὅσα εἶπαν τὰ παιδιὰ δὲν τὸν βοήθησαν νὰ θυμηθεῖ. "Ἄν θυμηθεῖ, θὰ ἐφαρμόσει τὸ δίκαιο καὶ θὰ ἐπιστρέψει ὅ,τι παρέλαβε. "Ἄν δὲν παρέλαβε τίποτε, θὰ γίνῃ ὅ,τι συνηθίζεται στὴν Ἑλλάδα σὲ παρόμοιες περιπτώσεις (*νόμοισι τοῖσι Ἑλλήνων χρήσεται*), δηλαδή θὰ πᾶνε ὅλοι σὲ κάποιο ἱερό, καὶ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ ὁ Γλαῦκος θὰ βεβαιώσει ἐνόρκως πὼς δὲν εἶχε παραλάβει τὰ χρήματα. Τελικὰ ὁ Γλαῦκος ζήτησε νὰ ληφθεῖ ὀριστικὴ ἀπόφαση τέσσερις μῆνες μετὰ τὴν πρώτη συνάντησή τους.

Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἀπάντηση αὐτὴ τοῦ Γλαύκου οἱ Μιλήσιοι ξένοι ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα μὲ τὴ σκέψη πὼς τὰ χρήματά τους χάθηκαν (*συμφορὴν ποιούμενοι, ἀπηλλάσσοντο ὡς ἀπεστερημένοι τῶν χρημάτων*). Στὶς ἐνέργειες τοῦ Γλαύκου πού ἐπακολούθησαν συμπεριλαμβάνεται τὸ μεγαλύτερο παράπτωμά του: πῆγε μόνος του στὸ ἱερὸ τῶν Δελφῶν καὶ μὲ πονηριὰ προσπάθησε νὰ μάθει μὲ ποῖο τίμημα θὰ μπορούσε ἐνόρκως νὰ καταχραστεῖ τὰ χρήματα (*εἰ ὄρκῳ τὰ χρήματα ληίσεται*), ἂν δηλαδή ἡ καταπάτηση τοῦ ὄρκου ἦταν γιὰ τὸ θεὸ μεγάλο παράπτωμα ἢ μήπως θὰ μπορούσε νὰ καταχραστεῖ ἕνα μεγάλο χρηματικὸ ποσὸ μὲ σχετικὰ μικρὸ κόστος ἀπέναντι τοῦ θεοῦ.

Ἡ Πυθία ἔδωσε μιὰ κοφτὴ ἀπάντηση: «Γλαῦκε, γιὰ τοῦ Ἐπικούδη, τὸ κέρδος σου ἀπὸ τὴν καταπάτηση τοῦ ὄρκου ἐπὶ τοῦ παρόντος θὰ εἶναι πολὺ μεγαλύτερο, γιὰ τὴν θὰ ἀρπάξεις μιὰ μεγάλη περιουσία μὲ ἀντάλλαγμα λίγα ψεύτικα λόγια πού θὰ πεῖς κατὰ τὸν ὄρκο. Δῶσε τὸν ψεύτικο ὄρκο, ἀφοῦ ὁ ἴδιος θάνατος περιμένει ὅλους τοὺς ἀνθρώπους εἴτε εὐορκοὶ ὑπῆρξαν εἴτε ἐπίορκοι. Μὴν ξεχνᾷς ὅμως πὼς ὑπάρχει καὶ παιδὶ τοῦ Ὁρκοῦ πού ἀναμετριέται μὲ τὰ παιδιὰ τῶν ἐπίορκων καὶ μὲ τὰ παιδιὰ τῶν παιδιῶν τους. Κατεβαίνει σὰν θύελλα καὶ ξεκληρίζει ὅλη τὴ γενιά

τους, ἐνῶ τῶν εὐόρκων τὰ παιδιά καὶ τὰ ἐγγόνια εὐημεροῦν περισσότερο ἀπὸ τοὺς γονεῖς τους (κραιπνὸς δὲ Ὀρκου πάις κατέρχεται ἐσόκε πᾶσαν συμμάρψας ὀλέσει γενεὴν καὶ οἶκον ἅπαντα).

Ὁ Γλαῦκος φοβήθηκε καὶ προσπάθησε νὰ ζητήσῃ συγγνώμη γιὰ ὃ,τι εἶπε (συγγνώμην τὸν θεὸν παραιτέτο τῶν ῥηθέντων). Ἡ Πυθία ὁμως ὑπῆρξε ἀσστηρότερη αὐτῇ τῇ φορᾷ καὶ εἶπε πὼς τὸ νὰ προσπαθεῖ κανεὶς νὰ παρασύρει τὸ θεὸ στὴν ἔγκριση μιᾶς ἀδικίας εἶναι τὸ ἴδιο σὰν νὰ διέπραξε τὴν ἀδικία.

Μόλις ὁ Γλαῦκος ἐπέστρεψε στὴ Σπάρτη ἔσπευσε νὰ καλέσῃ τὰ παιδιά τοῦ Μιλήσιου καταθέτῃ καὶ ἐκεῖνα ἤρθαν στὴ Σπάρτη καὶ παρέλαβαν τὰ χρήματα.

Καὶ ὁ βασιλεὺς Λεωτυχίδης, τελειώνοντας τὴν ὁμιλία του, βεβαίωσε πὼς στὴν περίπτωση τοῦ Γλαύκου ἡ δικαιοσύνη θριάμβευσε, τὰ ἀσστηρὰ ὁμως λόγια τῆς Πυθίας εἰς βάρος του ἐκπληρώθηκαν μὲ ἀκρίβεια. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Λεωτυχίδη, τρεῖς γενεὲς μετὰ τὸ περιστατικό, ὀλόκληρο τὸ σπιτικό τοῦ Γλαύκου εἶχε ξεριζωθεῖ ἀπὸ τὴ Σπάρτη.

Ν.Δ.Π.

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΕΚΘΕΣΕΩΝ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ

Στις 18 Νοεμβρίου εγκαινιάστηκε στην Έθνική Πινακοθήκη της Ουάσιγκτων ή έκθεση των αρχαίων που στέλλει η Κυβέρνηση στις ΗΠΑ ως συμμετοχή της στον έορτασμό των 2500 χρόνων από την ίδρυση στην Ελλάδα του πολιτεύματος της Δημοκρατίας. Η έκθεση ονομάζεται «Έλληνικό θαύμα: Κλασική γλυπτική από την αυγή της Δημοκρατίας, 5ος π.Χ. αιώνας». Η άναγγελία της είχε προκαλέσει αντιδράσεις των εταίρων οι οποίοι συγκάλεσαν Έκτακτη Γενική Συνέλευση στις 14 Μαρτίου 1992. Το πρακτικό της Συνέλευσης έχει ήδη δημοσιευτεί (*Μέντωρ* 20, 1992). Κατά τη διάρκεια της συζητήθηκε η σκοπιμότητα της αποστολής των αρχαίων στις ΗΠΑ και η τυχόν ωφέλεια που θα προκύψει. Και για τα δύο θα περιμένουμε την κατάληξη των εθνικών πραγμάτων που μας απασχολούν. Τότε θα μετρήσουμε, για μια φορά ακόμη, το αρνητικό βάρος των αρχαίων στην ξένη κοινή γνώμη και την έλλειψη επίδρασης των εκθέσεων στους πολιτικούς των ξένων κρατών οι οποίοι, όσο γνωρίζουμε, έχουν ως γνώμονα των πράξεών τους και των συμπαθειών τους το συμφέρον του τόπου τους ή το συμφέρον των ανθρώπων του τόπου τους. Τα ελληνικά αρχαία τους ενδιαφέρουν μόνον έφ' όσον κοσμοούν, ως οικονομική επένδυση, τα μουσεία τους.

Όπωςδήποτε η Κυβέρνηση όργάνωσε την έκθεση με καλή πρόθεση. Ο πρωθυπουργός κ. Κωνσταντίνος Μητσοτάκης μιλώντας στις 17 Νοεμβρίου στη National Gallery της Ουάσιγκτων, σε συγκέντρωση δημοσιογράφων και επισήμων, είπε: *«Είμαστε περήφανοι για την κληρονομιά μας και αισθανόμαστε την ανάγκη να τη μοιραζόμαστε»*.

Μία δεύτερη έκθεση αρχαίων θα γίνει πάλι στις ΗΠΑ με τον τίτλο «The Birth of Democracy». Όργανώνεται από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών και θα παρουσιαστεί πρώτα στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη και κατόπιν στην Ουάσιγκτων.

Για πρώτη φορά στην ιστορία του ελληνικού κράτους Ξένη Αρχαιολογική Σχολή λαμβάνει την άδεια να εξαγάγει αρχαία που βρέθηκαν στις ανασκαφές της με σκοπό την έκθεσή τους στη χώρα της.

Τα αρχαία που θα εξαχθούν είναι αρκετά, υπερβαίνουν την εκατοντάδα· είναι κοσμήματα, αγγεία, όστρακα από όστρακοφορίες με χαραγμένα τα όνόματα του Περικλέους Ξανθίπου Χολαργέως, του Ίπποκράτους Μεγακλέους Άλωπεκῆθεν ή του Ίπποκράτους Άλκμεωνίδου Άλωπεκῆθεν, του Κίμωνος Μιλτιάδου Λακιάδου, του Θεμιστοκλέους Νεοκλέους Φρεαρρίου, του Άριστείδου

Λυσιμάχου Ἴαλωπεκῆθεν, τοῦ Μεγακλέους Ἴπποκράτους Ἴαλωπεκῆθεν, τοῦ Θουκυδίδου Μελησίου Ἴαλωπεκῆθεν, τοῦ Ξανθίππου Ἀρρίφρονος Χολαργέως, τοῦ Ἀλκιβιάδου Κλεινίου Σκαμβωνίδου, τοῦ πρεσβυτέρου προφανῶς, καὶ τοῦ Νικίου Νικηράτου Κυδαντίδου. Ἀκόμη θὰ σταλοῦν μία πήλινη κλεψύδρα, ἕνα πρότυπο μέτρο στερεῶν μὲ τὴν ἐπιγραφή *δημόσιον*, σταθμία, μολύβδινα καὶ πήλινα σύμβολα, πήλινα εἰδώλια, ἀργυρὰ ἀθηναϊκὰ νομίσματα, ἕνα ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο, χάλκινες δικαστικὲς ψῆφοι, ἐπιγραφές, αἰχμὲς δοράτων καὶ βελῶν, μία μελανόμορφη ὄλπη τοῦ ζωγράφου τοῦ Ἀμάσιος καθὼς καὶ ἀρκετὰ ἄλλα ἀρχαῖα τῶν ὁποίων παραλείπεται ἐδῶ ἡ μνεία.

Γιὰ τὴν ἴδια ἔκθεση θὰ παραχωρήσει καὶ τὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο μερικὰ ἀπὸ τὰ πολύτιμα ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια τῶν συλλογῶν του.

Ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες ἔγινε γνωστὸ ὅτι ἐγκρίθηκε ἡ παρουσία τῆς ἔκθεσης «Ἀρχαία Μακεδονία» στὸ Μόντρεαλ (Δημοτικὸ Πνευματικὸ Κέντρο) τοῦ Καναδά. Περιλαμβάνει, κατὰ τὴν «Καθημερινή» τῆς 5 Νοεμβρίου 1992, 360 ἀρχαῖα τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι οἱ Καναδοὶ δὲν βρίσκουν ἀρκετὰ· κατὰ τὴν ἐφημερίδα ζητοῦν ἀκόμη τὸ χρυσοῦ στεφάνι τοῦ Φιλίππου ἢ τὸ ὠραῖο ψηφιδωτὸ τῆς Πέλλας ποῦ εἰκονίζει κυνήγι. Κατὰ τὶς πληροφορίες τῆς ἐφημερίδας πάλι οἱ Καναδοὶ ζήτησαν τηλεγραφικῶς τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ δύο σημαντικὰ ἀρχαῖα πέραν τῆς συμφωνίας ποῦ εἶχε γίνει.

Τὸ πρῶτο ἐξάμηνο τοῦ 1993 θὰ γίνει στὴν Ἀβινιόν, τὴ γαλλικὴ πόλη τῶν παπῶν, στὸ Musée Calvet, ἔκθεση μὲ τίτλο «Silence et Fureur». Σύμφωνα μὲ τὸν κατάλογο τῶν Γάλλων ποῦ περιεῖχε τὰ αἰτήματα τοῦ Μουσείου Calvet, ζητήθηκαν ἀρχαῖα ἀπὸ τὰ Μουσεῖα Ἐθνικὸ, Ἀκροπόλεως, Ἐπιγραφικὸ, Κεραμεικοῦ, Πειραιῶς, Θεσσαλονίκης καὶ Μυκόνου: Τὸ Κεντρικὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο γνωμοδότησε στὶς 19 Μαΐου 1992 καὶ ἡ Ὑπουργὸς μὲ ἀπόφαση τῆς 25 Σεπτεμβρίου ἐνέκρινε τὸν προσωρινὸ δανεισμὸ στὸ Μουσεῖο Calvet τεσσάρων ἀρχαίων τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, τῆς ἐπιτύμβιας στήλης ἀρ. 3581 καὶ τῶν ἐρυθρόμορφων ἀγγείων ἀρ. 1587, 1659 καὶ 14505.

Γιὰ τὴ γνωμοδότηση τοῦ Κεντρικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου ἀκολουθήθηκε ἡ κανονικὴ γραφειοκρατικὴ ὁδός. Ρωτήθηκαν οἱ Διευθύνσεις τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ καὶ τοῦ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου καθὼς καὶ οἱ Ἐφοροὶ Ἀκροπόλεως, Ἀθηνῶν, Θεσσαλονίκης καὶ Κυκλάδων. Προφανῶς ἀπὸ παραδρομὴ δὲν ρωτήθηκε ὁ Ἐφορὸς τῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς, ἀρμόδιος γιὰ τὸ Μουσεῖο Πειραιῶς, ἀπὸ τὰ ἐκθέματα τοῦ ὁποῖου ζητήθηκε ὁ δανεισμὸς τῆς ὠραίας στήλης ἀρ. 2555, ποῦ εἰκονίζει γυναῖκα ποῦ κρατᾷ ζωγραφιστὸ περιδέριο καὶ μπροστὰ τῆς τὴ νεαρὴ θεραπαινίδα τῆς.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ ΚΑΙ Η ΓΝΩΜΗ ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ ΚΑΡΟΥΖΟΥ

Με τὸ πρόβλημα τῶν ἀνασκαφῶν τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων, ποὺ ἔχει γίνει τὰ τελευταῖα χρόνια ἐκρηκτικό, ἔχω πολλὰς φορές ἀσχοληθεῖ καὶ τίς γνώμες μου ἔχω ἐκθέσει στὸ *Ἔργον*, τὸ *ΕΔΑΕ* καὶ στὶς Γενικὲς Συνελεύσεις τῆς Ἑταιρείας. Αὐτοῦ τοῦ προβλήματος προσπάθησε, ἐξ ἀρχῆς, τὸ σημερινὸ Συμβούλιο νὰ βρεῖ τὴ λύση, περιορίζοντας τίς ἀνασκαφές ποὺ διεξάγει ἡ Ἑταιρεία καὶ βάζοντας ὄρια τερματισμοῦ σ' ἐκεῖνες ποὺ βρῆκε νὰ ἐκτελοῦνται. Ἀλλὰ στὴν Ἑλλάδα δὲν κάνει ἀνασκαφές μόνον ἡ Ἑταιρεία. Πολλαπλάσιες, σὲ ἀριθμὸ ἱλιγγιώδη, διεξάγει ἡ Ὑπηρεσία σὲ οἰκόπεδα, κατὰ τίς διανοίξεις δρόμων καὶ κατὰ τὴν κατασκευὴ μεγάλων κρατικῶν ἔργων. Οἱ ἀνασκαφές αὐτὲς εἶναι ἀναγκαστικὲς καὶ κανεὶς Ἐφορὸς δὲν μπορεῖ νὰ τίς ἀμελήσει. Ἀρκετές, συστημᾶτικὲς, ἀνασκαφές διεξάγουν τὰ ἑλληνικὰ Πανεπιστήμια, τίς λεγόμενες πανεπιστημιακές, καὶ μεμονωμένα οἱ καθηγητὲς τῆς ἀρχαιολογίας, ἐκτὸς τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἑταιρείας καὶ τῶν Πανεπιστημίων, ἀνασκαφές δηλαδὴ ἀτομικὲς ποὺ χρηματοδοτοῦνται ἀπὸ ποικίλες κρατικὲς ὑπηρεσίες, δήμους, κοινότητες, ἐπιχειρήσεις καὶ τέλος ἀπὸ τὴν ΕΟΚ ἢ ὁποῖα γιὰ ὅλα προβλέπει καὶ ὅλους τοὺς βοηθάει.

Τὸ φυσικό, ἀναγκαῖο καὶ ἠθικῶς ἐπιβεβλημένο τέλος κάθε ἀνασκαφῆς εἶναι ἡ δημοσίευσή της. Αὐτὴ μπορεῖ νὰ γίνει μὲ δύο τρόπους: ἢ μὲ μεγάλες πολύτομες καὶ πολύχρονες μελέτες ὅπως τῆς Ὀλυμπίας, τῶν Δελφῶν, τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν ἢ, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχουν οἱ ἀναγκαῖοι σὲ εἰδικότητα καὶ ἀριθμὸ ἀρχαιολόγοι, μὲ τὴ μεθοδικὴ καὶ συστηματικὴ περιγραφή τῆς ἀνασκαφῆς, ἄφθονα καὶ ἀκριβῆ σχέδια, πλήρεις τοπογραφήσεις καὶ φωτογραφήσεις καὶ πλήρεις καταλόγους τῶν εὐρημάτων. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους, τοῦ δευτέρου, οἱ δημοσιεύσεις μπορεῖ νὰ μὴν περιέχουν τὴν ἐξονυχιστικὴ καὶ συγκριτικὴ δημοσίευση τῶν ἀνασκαφῶν, παρέχουν ὅμως πλήρη καὶ ἀσφαλῆ τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα γιὰ τὴ μελέτη. Ἡ διάρκεια τῆς ζωῆς τῶν δημοσιεύσεων αὐτῶν εἶναι ἐξ ἴσου μακρὰ μὲ τῶν μεγάλων καὶ συστηματικῶν δημοσιεύσεων οἱ ὁποῖες γερνοῦν κατὰ τὸ ὑποκειμενικὸ μέρος τους. Ὁ κατάλογος τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τοῦ Σβορώνου εἶναι κατὰ μεγάλο μέρος τοῦ ἐπιστημονικὸ ἐρείπιο, διατηρεῖ ὅμως πλήρη τὴν ἀξία του ὡς πρὸς τίς περιγραφές καὶ τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα ποὺ παρέχει γιὰ τὰ μνημεῖα.

Τὸ πρόβλημα τῆς μείωσης τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀνασκαφῶν καὶ

τῆς ἀνάπτυξης τῶν δημοσιεύσεων εἶχε ἀπασχολήσει πολὺ καὶ τοὺς ἀρχαιολόγους τοῦ παρελθόντος, τὴν Ὑπηρεσία καὶ τὴν Ἐταιρεία. Ὅπως διαπιστώνουμε τίποτε δὲν ἔγινε γιὰ τὴ θεραπεία τῆς ἀσφυκτικῆς κατάστασης ποὺ ἐπικρατεῖ, ἀντίθετα ἀρχαιολόγοι, Ὑπηρεσία, Ἐταιρεία καὶ Πανεπιστήμια μὲ μεγάλη αἰσιοδοξία ἐκτελοῦσαν τὶς περισσότερες δυνατὲς ἀνασκαφῆς ἀμιλλώμενοι μεταξὺ τους, πρόσωπα καὶ ἰδρύματα, ὥστε νὰ μὴν ὑστερήσει κανεὶς.

Τὸ 1952, ἐποχὴ ἀκόμῃ γενικῆς φτώχειας στὴν Ἑλλάδα, ἡ Ὑπηρεσία τὴν ὁποία διευθύνει προσωρινὰ ὁ Κωνσταντῖνος Πάγκαλος, ζήτησε ἀπὸ τοὺς Ἐφόρους νὰ ἐκθέσουν τὶς ἀπόψεις τους γιὰ τὶς ἀνασκαφῆς ποὺ ἐκτελοῦνταν στὴν Ἑλλάδα. Ὁ Χρῆστος Καροῦζος, Διευθυντῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, γνωστοποιεῖ τὶς ἀπόψεις του μὲ μακρὰ ἐκθεση πρὸς τὸ Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο. Ἡ ἀνάλυση τοῦ προβλήματος τῶν ἀνασκαφῶν ποὺ κάνει εἶναι πλήρης καὶ παρὰ τὴν πάροδο 40 ἀκριβῶς ἐτῶν δὲν ὑπάρχει κάτι ποὺ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ προσθέσει παρὰ μόνον ὅτι τὸ θεωρούμενο τότε, στὶς 17 Δεκεμβρίου 1952 ποὺ χρονολογεῖται ἡ ἐκθεση, πρόβλημα τῶν ἑλληνικῶν ἀνασκαφῶν ἔγινε ἀθεράπευτο. Στὶς ἀδημοσίευτες ἀνασκαφῆς ποὺ εἶχε ὑπ' ὄψη του ὁ Καροῦζος, καὶ μπορούσαν τότε νὰ μετρηθοῦν μὲ ἀκρίβεια, πρέπει τώρα νὰ προστεθοῦν μερικὲς —ἀρκετὲς χιλιάδες— νέων, τῶν ὁποίων ἡ πλειονότητα δὲν θὰ δημοσιευεῖ. Καὶ τώρα λοιπὸν χρειάζεται νὰ σταματήσουν ἐντελῶς οἱ ἀνασκαφῆς πλὴν τῶν ἀναγκαστικῶν τῆς Ὑπηρεσίας. Ὅσοι ἐπιθυμοῦν νὰ θεραπεύσουν τὴν ἐπιστήμη, νὰ ἀντλήσουν τὴν ὕλη ποὺ εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ τὴ μελέτη τους ἀπὸ τὶς ἀποθήκες τῶν μουσείων. Ἐπιστημονικοὶ κατάλογοι τῶν μουσείων δὲν ὑπάρχουν, τὸ ἑλληνικὸ *corpus vasorum* δὲν ἔχει συνταχθεῖ ὅπως καὶ μεγάλο μέρος τοῦ *corpus* τῶν ἐπιγραφῶν. Τὰ γλυπτὰ τῆς Ἑλλάδος μᾶς εἶναι ἄγνωστα. Δικαίως ὁ Καροῦζος εἰσηγεῖται τὴν ἴδρυση ἐιδικοῦ ἑλληνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου μὲ ἔργο τὴν πρόοδο τῶν δημοσιεύσεων. Τὸ Ἰνστιτούτο αὐτό, ἡ ὅπως ἀλλιῶς θὰ ὀνομαζόταν, θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει στὴν ἀπόλυτη ἐπιστημονικὴ ἀρμοδιότητά του ὅλα τὰ ἀρχαῖα τῆς Ἑλλάδος καὶ ἔργο του θὰ ἦταν ἡ ἀνάθεση δημοσιεύσεων σὲ ἀρχαιολόγους καὶ ἡ συνεχῆς παρακολούθησις τῆς ἐργασίας τους. Οἱ καθηγητὲς τῶν Πανεπιστημίων θὰ ἔπρεπε νὰ πάψουν νὰ ἀσχολοῦνται μὲ ἀνασκαφῆς καὶ νὰ περιοριστοῦν στὸ πραγματικὸ ἔργο τους, τὴ δημιουργία καὶ μὀρφωση νέων ἀρχαιολόγων ποὺ θὰ γίνουν ἱκανοί, στὰ χρόνια μας, νὰ ἀλλάξουν τὸ κλίμα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης καὶ νὰ παρασκευάσουν, ὅσο εἶναι δυνατόν, τὶς δημοσιεύσεις ποὺ δὲν μπόρεσαν νὰ γίνουν ὅταν ἔπρεπε. Ὑπενθυμίζω ὅτι ὁ ἀνασκαφικότετος Χρῆστος Τσοῦντας ἐγκατέλειπε τὶς ἀνασκαφῆς εὐθὺς ὡς ἔγινε καθηγητής.

Τὸ πλέον ἀνησυχητικὸ εἶναι ὅτι κανεὶς σχεδὸν δὲν ἔννοεῖ ὅτι τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι τοῦ μέλλοντος ἀλλὰ τοῦ παρόντος. Δὲν χρειάζεται πολιτικὴ ἐπέμβασις· μόνον νὰ θελήσουν οἱ ἀρχαιολόγοι

να δώσουν, ὡς σῶμα, τέρμα στή σημερινή κατάσταση καὶ νὰ ἐγκαταλείψουν τὸν βεντετισμό.

[ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ]

Εἶναι πανθομολογούμενον ὅτι μετὰ τὴν περίοδον τῶν ἄλλοτε ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀναληφθεισῶν μεγάλων ἀνασκαφῶν (Ἐπιδαύρου, Ἐλευσίνος, Λυκοσοῦρας, Ἀμφιαρείου, Μυκηνῶν, προϊστορικῆς Θεσσαλίας καὶ προϊστορικῶν Κυκλάδων κ.λ.π.) ἡ ἑλληνικὴ ἀνασκαφικὴ δρᾶσις δὲν ἔχει πλέον νὰ ἐπιδείξῃ ἔργον τι γενναῖον καὶ μεγάλης πνοῆς, δυνάμενον ἔστω καὶ πόρρωθεν νὰ συγκριθῆ μετὰ τὰ ἀνάλογα τῶν ξένων ἀρχαιολογικῶν Σχολῶν. Ὁμολογεῖται ἐπίσης ἀπὸ ὅλους σχεδόν (μολονότι δὲν συνάγουν ὅλοι τὰ ἀναγκαῖα συμπεράσματα), ὅτι τὸ κακὸν ὀφείλεται εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ 1910 περίπου, ἤτοι ἀφ' ὅτου ἡ χώρα διηρέθη εἰς ἀρχαιολογικὰς περιφερείας, ἐπικρατήσασαν (ἔστω ὑποσυνειδητῶς) ἀντίληψιν, ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ ἀποσκοπεῖ ὄχι —ὅπως εἶναι τὸ ὀρθόν— εἰς τὴν γνῶσιν καὶ μελέτην τῶν μνημείων τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, ἀλλὰ ὅτι εἶναι κυρίως εὐκαιρία ἐπιδείξεως τῶν ἀτομικῶν προτερημάτων καὶ τῆς ἀτομικῆς δραστηριότητος τοῦ ἀνασκάπτοντος. Μετατεθέντος οὕτω ἀνεπαισθήτως τοῦ κέντρου βάρους ἀπὸ τοῦ ἀντικειμένου εἰς τὸ ὑποκείμενον ὁ προϊστάμενος ἐκάστης περιφερείας Ἐφορος ἐφιλοδοξεῖ νὰ μὴ ὑστερῆ τῶν ἄλλων συναδέλφων του εἰς ἀνασκαφικὴν δρᾶσιν, ἡ φιλοδοξία δὲ αὕτη ἐθεωρήθη ὡς εὐγενῆς ἄμιλλα ὑποχρεοῦσα τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν καὶ τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν νὰ κατατέμνη τὰς ἀνασκαφικὰς πιστώσεις εἰς μικρὰ καὶ μικρότερα ἀκόμη ποσά, οὕτως ὥστε οὐδὲν ἄτομον νὰ ἀδικῆται, ἔστω καὶ ἂν οὕτω ἠδικοῦντο τά, εὐτυχῶς διὰ τοὺς ἀρχαιολόγους, ἄφωνα ἀρχαῖα. Ἐπολλαπλασιάζοντο δὲ συχνότατα ἐντὸς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς περιφερείας αἱ ἀτομικαὶ ἀνασκαφαὶ τοῦ Ἐφόρου καὶ διότι ἐπεδίωκεν οὗτος πάση θυσίᾳ νὰ ἐπιτύχῃ ἐντυπωτικὰ ἀποτελέσματα, ἀλλὰ καὶ διότι μέγας ἀριθμὸς τῶν ἀνασκαφῶν ἐθεωρήθη συχνά, αὐτὸς καθ' ἑαυτόν, ὡς ἀπόδειξις ἐπιστημονικῆς δραστηριότητος.

Πρώτη ὀλεθρία συνέπεια τοῦ συστήματος τούτου τῶν πολυαριθμῶν ἀλλὰ μικρῶν ἀτομικῶν ἀνασκαφῶν ὑπῆρξεν, ὅτι σπανιώτατα ἡ ἀνασκαφὴ ἐπροχώρησε μέχρι τῆς πλήρους ἐξερευνήσεως τοῦ χώρου ἢ τουλάχιστον μέχρι τοῦ ἐπιβαλλομένου ἐκ τῆς φύσεως τῶν ἐρευνωμένων μνημείων ὀρίου, ἀλλὰ κατὰ κανόνα διεκόπτετο μόλις ἐξητιμίζετο τὸ ἀτομικὸν ἐνδιαφέρον τοῦ ἀνασκάπτοντος ἢ μετὰ τὰ ἐπὶ μέρους ἐντυπω-

τικά εὑρήματα, μὴ διαφέρουσα οὕτω σημαντικῶς τῶν ἀρχαιοκαπηλικῶν ἀνασκαφῶν.

Ἄλλὰ καὶ περαιτέρω, ἡ ἐξάτμισις τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ ἀνασκαφῆως καὶ ἡ ἔλλειψις συναισθήσεως τῆς εὐθύνης εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν πλήρη ἀδιαφορίαν του περὶ τῆς τύχης τῶν κινητῶν αὐτοῦ εὐρημάτων ἐν τοῖς Μουσείοις, ὅπου ταῦτα ἐξαιρουμένων τῶν θεαματικῶν, ἀποθηκεύοντο ἢ μᾶλλον ἀπερρίπτοντο ἐντὸς ξυλίνων ἢ χαρτίνων κιβωτίων μὲ στοιχειώδεις μόνον σημειώσεις περὶ τῆς προελεύσεώς των, φθειρομένας ἀφεύκτως ὑπὸ τοῦ χρόνου.

Εἰς πολλὰς ἑκατοντάδας ἀνέρχονται σήμερον ἐν τοῖς διαφόροις Μουσείοις, τὰ κιβώτια τὰ ὅποια ἀναμένουν πάντοτε τὴν δημοσίευσιν τοῦ περιεχομένου των, περὶ τοῦ ὁποίου ἢ οὐδεμία ἢ συγκεχυμένη μόνον ὑπάρχει γνῶσις τοῦ τόπου καὶ τῶν συνθηκῶν τῆς εὐρέσεως, καὶ τῶν ὁποίων ἐπομένως ἡ ἐπιστημονικὴ σημασία ἔχει ἐκμηδενισθῆ.

Παράλληλον τούτου κακὸν ὑπῆρξεν ὅτι ἐλαχίστη ἢ οὐδεμία κατεβάλλετο φροντίς περὶ τῆς κατὰ τρόπον ἐπιστημονικῶς ἐπαρκῆ δημοσιεύσεως τῆς ἀνασκαφῆς. Ἄφ' ἐνὸς τὸ μικρὸν ἐκάστης πιστώσεως δὲν ἐπέτρεπε τὴν πρόσληψιν καὶ τοῦ ἀπαραιτήτου εἰς ἐκάστην ἀνασκαφὴν τεχνικοῦ προσωπικοῦ (ἀρχιτέκτονος ἢ σχεδιαστοῦ, φωτογράφου κ.λ.π.). Ἄλλ' ἄφ' ἑτέρου καὶ ὁ ἀνασκάπτων Ἔφορος συχνὰ εἶχεν ἡλαττωμένην ἢ μηδαμινὴν συναίσθησιν τοῦ ἐπιτακτικοῦ ἐπιστημονικοῦ καθήκοντός του: τῆς κατὰ τὸ δυνατόν ταχείας καὶ πλήρους, δηλαδὴ κατὰ τρόπον ἐπιτρέποντα τὸν ἐπιστημονικὸν ἔλεγχον, δημοσιεύσεως τῶν πορισμάτων τῆς ἀνασκαφῆς του. Πλείστων καὶ σπουδαιοτάτων ἀνασκαφῶν ἢ δημοσιεύσεις οὐδέποτε ἐπροχώρησε πέραν μιᾶς προχείρου συντομωτάτης, ἀοριστολόγου καὶ ἐξοργιστικῶς ἀνευθύνου ἐκθέσεως, μερικῶν δὲ ἢ δημοσιεύσεις ἐγένετο ἐν τέλει ὑπὸ ξένων ἀρχαιολόγων. Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι τὸ ἐλάττωμα τοῦτο τῆς μὴ ἐπαρκοῦς ἐπιστημονικῆς δημοσιεύσεως χαρακτηρίζει δυστυχῶς καὶ ὠρισμένας παλαιὰς μεγάλας ἀνασκαφὰς τῆς Ἑταιρείας. Ἐδημοσιεύθησαν δηλαδὴ καὶ περὶ τῶν ἀνασκαφῶν ἐκείνων σύντομοι ἐκθέσεις περὶ τῆς βαθμιαίας πορείας αὐτῶν, μεγαλύτερα ἄρθρα περὶ ὠρισμένων μνημείων ἀρχιτεκτονικῶν, γλυπτῶν ἢ ἐπιγραφικῶν, εἰς μίαν ἢ δύο περιπτώσεις βιβλία ἐκλαϊκευτικά, οὐδέποτε ὅμως συνολικὸν ἔργον ἀνάλογον πρὸς τὰ περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ὀλυμπίας, τῶν Δελφῶν, τῆς Δήλου, τῆς Κνωσοῦ κ.λ.π., ἐκθέτον ἐπιστημονικῶς τὰς κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς παρατηρήσεις καὶ ἐπεξεργαζόμενον τὰ εὐρήματα ἐν τῇ ἀλληλουχίᾳ αὐτῶν. Αἰτία ἐδῶ δὲν ἦτο ἡ ἔλλειψις οικονομικῶν μέσων, ἀλλὰ τὸ ὅτι καὶ αἱ ἀνασκαφαὶ ἐκεῖναι διενηγοῦντο ὄχι, ὅπως αἱ τῶν ξένων Σχο-

λῶν, ὑπὸ ὁμάδος ἐπιστημόνων, ἀλλὰ ἐπὶ σειρὰν πολλῶν ἐτῶν ὑπὸ ἑνὸς καὶ μόνου ἀτόμου· παντὸς ὅμως ἀτόμου αἱ ἱκανότητες ἔχουν ὅρια. Ἐπεκράτησε λοιπὸν ἐδῶ ἡ ὑποσυνείδητος ἔστω ἀντίληψις ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ εἶναι ἀτομικὴ ὑπόθεσις καὶ οὐχὶ ὁμαδικὸν χρέος καὶ ὁμαδικὴ εὐθύνη τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστήμης.

Εἰς τὴν ἀπορίαν πῶς τοιοῦτον φθοροποιὸν σύστημα ἀνασκαφῶν, μαρτυροῦν ἀτροφικὴν συνείδησιν εὐθύνης ἔναντι καὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐθνικῆς εὐλαβείας καὶ τῆς διεθνoῦς ἐπιστήμης, γίνεται ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη ἀνεκτόν, τὴν ἀπάντησιν δίδει ἡ σκέψις, ὅτι ἔλειψε καὶ λείπει ἀκόμῃ ἡ ἐκ τῶν ἄνω ἐποπτεία καὶ κατεύθυνσις τῆς ἐργασίας καὶ ὁ ἔλεγχος τοῦ συνόλου, εἴτε περὶ τῶν κρατικῶν ἀνασκαφῶν πρόκειται εἴτε περὶ τῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, ἀφοῦ οὔτε εἰδικὸν ἐπιστημονικὸν Ἰνστιτοῦτον ὑπεύθυνον διὰ τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὴν δημοσίευσιν τῶν ἀνασκαφῶν ὑπάρχει οὔτε ἐν τῷ Ὑπουργεῖῳ, δηλαδὴ παρὰ τῇ Διευθύνσει τῶν Ἀρχαιοτήτων, ἐλειτούργησέ ποτε γραφεῖον εἰδικῶν ἀνασκαφῶν, ὅπως δὲν ὑπῆρξε ποτὲ καὶ γραφεῖον Μουσείων. Ὁθεν ὅλα τὰ προβλήματα ἐλύοντο προχειρῶς καὶ ἐμπειρικῶς.

Ἡ ἀνωτέρω ἐξιστόρησις τῆς κρατούσης σήμερον καταστάσεως καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτῆς εἶναι μὲν πόρισμα τῆς ζωῆς καὶ πολυχρονίου πείρας τῶν παλαιοτέρων ἀρχαιολόγων, ἐξάγονται ὅμως εὐκόλως ὑπὸ παντὸς ἐνδιαφερομένου δι' ἀπλῆς ἀναδιφήσεως τῶν τόμων τῶν ἀρχαιολογικῶν μας περιοδικῶν (Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου, Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος, Πρακτικῶν Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας). Ἡ ἀναδίφησις αὕτη ἐγένετο καὶ ὑπὸ τοῦ ὑπογραφομένου, ὡς ἐκ περισσοῦ, θὰ ἦτο δὲ δυνατὸν νὰ παρατεθοῦν ἐν πίνακι τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς πρὸς τεκμηρίωσιν τῶν ἐνταῦθα λεγομένων. Ἄλλ' ἂφ' ἑνὸς ἡ εἰκὼν θὰ ἦτο παραπλανητικὴ, διότι περὶ πολλῶν ἀνασκαφῶν οὐδέποτε ἐγράφη οὐδὲ λέξις· ἂφ' ἑτέρου δὲ τοιοῦτος πίναξ θὰ ἠδύνατο νὰ παρερμηνευθῆ ὡς ἀποτελῶν κατηγορητήριον κατὰ ὀρισμένων προσώπων. Δὲν ἐξαιρεῖ ἄλλως ὁ ὑπογραφόμενος οὐδ' ἑαυτὸν τῆς τοιαύτης κατηγορίας (ἀφοῦ δὲν ἐπεράτωσε καὶ δὲν ἐδημοσίευσε δύο ἀνασκαφὰς του) μολοντί θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπικαλεσθῆ σοβαρὰ ἐξωτερικὰ ἐμπόδια· θεωρεῖ δὲ μόνον ὅτι εἶναι ὑπὲρ αὐτοῦ τὸ ὅτι συναισθανόμενος τὸ ἀνεκπλήρωτον χρέος του δὲν ἐζήτησε νὰ ἐνεργήσῃ καὶ ἄλλας ἀνασκαφὰς. Γενικῶς δὲ περισσότερον ἀπὸ τὴν εὐθύνην τῶν ἀτόμων (ἢ ὅποια συνίσταται τελικῶς εἰς τὸ ὅτι, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ταῦτα δὲν ἠσθάνθησαν καὶ δὲν ἐξέφρασαν τὴν ἀνάγκην τῆς μεταβολῆς) προέχει σήμερον ἡ ἀπόφασις περὶ τοῦ πρακτέου.

Ἐὰν τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα ἀποτελοῦν ὀρθὴν διάγνωσιν

τοῦ ποία εἶναι ἡ νόσος τῆς ἑλληνικῆς ἀνασκαφικῆς δράσεως, ἡ ἐξέυρεσις τῆς θεραπείας εὐκολύνεται. Εἶναι δυνατόν, νομίζω, μέχρις ὅτου ὀργανωθῆ εἰδικὸν ἑλληνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Ἰνστιτοῦτον καὶ ἰδρυθῶν ἐν τῇ Διευθύνσει τῶν Ἀρχαιοτήτων εἰδικὰ γραφεῖα ἀνασκαφῶν καὶ Μουσείων, νὰ προβῶμεν ἀπὸ τοῦδε εἰς τὴν λήψιν ὀρισμένων ἀποφάσεων, αἱ ὁποῖαι καὶ θὰ περιορίσουν, τουλάχιστον, σημαντικῶς τὸ κακὸν καὶ θὰ προετοιμάσουν τὴν ὀριστικὴν λύσιν τοῦ προβλήματος.

Αἱ ἀνασκαφαὶ χωρίζονται ἀφ' ἑαυτῶν εἰς δύο κατηγορίας:

Α) Εἰς ἐκεῖνας, αἱ ὁποῖαι κινοῦνται ἐκ τυχαίων εὐρημάτων καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἄμεσος ἐκτέλεσις ἐπιβάλλεται εἴτε ὑπὸ ἐπειγούσης σημερινῆς ἀνάγκης (π.χ. οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν, ὁδοποιίας κ.τ.τ.) εἴτε ὑπὸ τῆς ἀνάγκης νὰ προληφθῆ διαρπαγὴ τῶν κινητῶν ἀντικειμένων, καταστροφὴ τοῦ κτιρίου κ.τ.τ. Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ταύτας, αἱ ὁποῖαι ἀναλόγως τῶν οἰκονομικῶν δυνατοτήτων δύνανται νὰ ἐκτελῶνται εἴτε ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας εἴτε ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, θὰ ἀκολουθῶμεν ὑποχρεωτικῶς τὴν τύχην, διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνεταί ἐκ τῶν προτέρων πρόβλεψις τις περὶ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἐκτάσεως ἐκάστης, εἰμὴ μόνον ἀφ' ἧς στιγμῆς ἡ ἔρευνα καταδείξῃ, ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ πρέπει νὰ συνεχισθῆ καὶ νὰ ἀναπτυχθῆ εἰς ἔργον μεγαλύτερον καὶ σοβαρώτερον, ὅποτε ἀποβάλλει πλέον τὸν χαρακτῆρα τοῦ τυχαίου καὶ τοῦ προχείρου καὶ πρέπει νὰ καταταχθῆ εἰς τὴν ἐπομένην Βαν κατηγορίαν καὶ νὰ ὑπαχθῆ εἰς τοὺς ταύτην διέποντας κανονισμούς.

Β) Ἡ δευτέρα κατηγορία πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ ἐκεῖνας μόνον τὰς ἀνασκαφὰς, αἱ ὁποῖαι θὰ γίνωνται ἐπὶ τῇ βάσει προγράμματος ἐκπονουμένου κατ' ἔτος κατόπιν προσεκτικῆς μελέτης τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ ἄλλων δεδομένων καὶ θὰ ἀποβλέπουν εἴτε εἰς τὴν μεθοδικὴν διερεύνησιν ὀρισμένων ἐπιστημονικῶν προβλημάτων, τουτέστιν εἰς τὴν πλήρωσιν αἰσθητῶν κενῶν τῶν περὶ τῆς ἀρχαιότητος γνώσεών μας, εἴτε εἰς τὴν συστηματικὴν ἀποκάλυψιν καὶ ἐξερεύνησιν τόπων τῆς ἀρχαιότητος σημαντικῶν διὰ τὴν λατρείαν, τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν, τὴν τέχνην καὶ τὸν πολιτισμὸν ἐν γένει. Εἰς ταύτας κυρίως τὰς ἀνασκαφὰς πρέπει νὰ στρέψωμεν ὄλων μας τὴν προσοχὴν καὶ ταύτας νὰ θεωρήσωμεν κύριον ἔργον μας. Αἱ ἀνασκαφαὶ αὗται θὰ εἶναι σχετικῶς μακροχρόνιοι, ἐκτεινόμενοι εἰς περισσοτέρας συνεχεῖς χρονικὰς περιόδους καὶ θὰ ἀπαιτοῦν γενναῖα οἰκονομικὰ μέσα. Ὅθεν πιστεύω ὅτι ταύτας δύναται νὰ ἀναλαμβάνῃ μόνη ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, ὑπὸ τὰς ἐξῆς προϋποθέσεις: α) Ἐν ἀρχῇ

τοῦ ἔτους τὸ Συμβούλιον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἢ εἰδικὴ ἐπιτροπὴ αὐτοῦ δύναται κατόπιν μελέτης τῶν ἐκθέσεων καὶ αἰτήσεων τῶν ἐκασταχοῦ Ἐφόρων, ἐν ἀνάγκῃ δὲ καὶ κατόπιν ἐπιτοπίου ἐξετάσεως τῶν πραγμάτων, νὰ συντάσῃ πίνακα τῶν ἐκτελεστέων μεγάλων ἀνασκαφῶν αὐτῆς (εἴτε πρόκειται περὶ συνεχίσεως καὶ ἀποπερατώσεως παλαιότερων εἴτε περὶ ὅλως νέων) καὶ τῶν προσώπων εἰς ἃ αὐταὶ θὰ ἀνατεθοῦν. Σημειοῦται ἐνταῦθα, ὅτι θὰ ἔδει νὰ καταβληθῇ ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας προσπάθεια, ὅπως πρὸ τῆς ἀναλήψεως νέων ἀνασκαφῶν ἀχθῶσιν αἱ παλαιαὶ εἰς πέρας ἀπὸ ἀπόψεως ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης καὶ ἀπὸ ἀπόψεως δημοσιεύσεως, διότι ἡ δημοσίευσίς μόνον εἶναι τὸ λογικὸν τέρμα πάσης ἀνασκαφῆς.

β) Ὁ πίναξ οὗτος μετὰ ἠτιολογημένης ἐκθέσεως (τουτέστιν ἐκθέσεως τῶν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος γενομένων καὶ τῶν περὶ τοῦ τρέχοντος προβλέψεως) νὰ υποβάλλεται ἐγκαιρῶς πρὸς ἔγκρισιν εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Συμβούλιον τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας, τὸ ὁποῖον νὰ συστήσῃ μόνιμον ἐπιτροπὴν ἀνασκαφῶν ἐκ 4-5 ἀρχαιολογικῶν μελῶν του, ἢ ὅποια μελετῶσα τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα νὰ εἰσηγήται εἰς τὴν ὀλομέλειαν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου γνώμην περὶ τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῶν προσώπων.

γ) Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ προληφθῶσι τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα κακὰ νομίζω, ὅτι ὁ πίναξ οὗτος δὲν δύναται νὰ περιλαμβάνῃ περισσοτέρας τῶν δύο μεγάλων ἀνασκαφῶν, ἐπειδὴ ἀναμετρῶν τὰς ἐπιστημονικὰς καὶ τὰς ὕλικὰς δυνάμεις τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας δὲν πιστεύω, ὅτι εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ διεξαγάγωμεν περισσοτέρας ταυτοχρόνως. Σημειώθῃτω ὅτι καὶ εἰς ἐκάστην ξένην Σχολήν, ἀπὸ παρομοίων σκέψεων ὀρμώμενοι, δὲν χορηγοῦμεν τὴν ἄδειαν διὰ περισσοτέρας τῶν τριῶν ἀνασκαφῶν, οἱ Ἕλληνες ὅμως ἀρχαιολόγοι εἶναι ἐπὶ πλεον βεβαρυμένοι καὶ μὲ πολυειδῆ ἄλλα καθήκοντα, καὶ μὲ τὸ χρέος τῆς παρακολουθήσεως καὶ τῶν ξένων ἀνασκαφῶν.

δ) Ἐκάστην τῶν δύο τούτων ἀνασκαφῶν ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει θὰ διενεργῇ εἰς καὶ μόνος ἐπιστήμων, ἐπὶ τοῦ σημείου δὲ τούτου ἰδίως πρέπει, νομίζω, τὸ Ἀρχαιολογικὸν Συμβούλιον καὶ τὸ Συμβούλιον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας νὰ ἐπιμείνουν σταθερῶς, δι' οὓς λόγους ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω. Ἐκάστην τῶν ἀνασκαφῶν τούτων πρέπει νὰ ἐνεργῇ, ἀναλόγως τῆς σημασίας τοῦ ἐγχειρήματος, ὁμᾶς ἐκ 3 ἢ καὶ 4, κατ' ἐλάχιστον ὅμως ὄριον 2, Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων, εἰς τὸν ἐκ τούτων δὲ ἀρχαιότερον καὶ ἐμπειρότερον νὰ ἀνατίθεται ἢ διεύθυνσις τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἡ εὐθύνη τῆς ἐπιστημονικῶς ἀρτίας διεξαγωγῆς ἀλλὰ καὶ τῆς δημοσιεύ-

σεως αὐτῆς, κατανέμοντα καθ' ὑπεύθυνον κρίσιν τὴν μελέτην τῶν εὐρημάτων εἰς τοὺς συνεργάτας αὐτοῦ. Ἡ συμμετοχὴ εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ταύτας καὶ ἄλλων πλὴν τοῦ διευθύνοντος ἀρχαιολόγου, οἱ ὅποιοι θὰ λαμβάνωνται ἐκ πασῶν τῶν ἀρχαιολογικῶν περιφερειῶν τοῦ κράτους ἀσχέτως πρὸς τὸν τόπον τῆς ἀνασκαφῆς, θὰ εἶναι εἰς τοὺς νεωτέρους καὶ ἀρίστη εὐκαιρία ἀποκτίσεως πείρας.

ε) Εἰς ἐκάστην τῶν ἀνασκαφῶν τούτων, ἐπειδὴ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν εἶδομεν ὅτι θὰ εἶναι μικρὸς, δύνανται καὶ πρέπει νὰ δίδωνται οἰκονομικὰ μέσα ἐπαρκῆ, ὥστε ἐκάστη ὁμὰς νὰ συμπληρώνεται μὲ ἀρχιτέκτονα ἢ σχεδιαστὴν καὶ φωτογράφον, ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν νοεῖται ἀνασκαφὴ ἀξία τοῦ ὀνόματος, ὁ δὲ διευθύνων τὴν ἀνασκαφὴν νὰ δύναται νὰ φροντίζῃ καὶ περὶ τῆς ἐξασφαλίσεως καὶ συντηρήσεως τῶν εὐρημάτων του, ἀκινήτων ἢ κινητῶν.

στ) Εἶναι αὐτονόητον, ὅτι ἰδίως εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ταύτας πρέπει νὰ τηρῶνται αὐστηρῶς αἱ ἀπαιτήσεις τῶν νόμων περὶ ἐγκαίρου καὶ τακτικῆς ὑποβολῆς ἐκθέσεων εἰς τὸ Ὑπουργεῖον καὶ τὴν Ἐταιρείαν περὶ τῆς προόδου τῶν ἐργασιῶν καὶ τῶν κυριωτέρων εὐρημάτων. Πρέπει δὲ ἢ ὑπὸ τῶν ἀνασκαπτόντων τήρησις τῶν στοιχειωδῶν τούτων ὑποχρεώσεων νὰ θεωρῆται ὄρος ἀπαράβατος διὰ τὴν ἀνάθεσιν εἰς αὐτοὺς τῆς διευθύνσεως καὶ νέας σοβαρᾶς ἀνασκαφῆς, ὅπως καὶ ἢ —πέραν τῆς δημοσιεύσεως μερικῶν ἐκθέσεων— ἔγκαιρος τελικὴ δημοσίευσις τῶν πορισμάτων τῶν ἀνασκαφῶν. Τέλος θὰ ἔπρεπε νὰ λαμβάνεται πρόνοια ὥστε ἢ ἀρτία διεξαγωγὴ τῶν ἀνασκαφῶν τούτων νὰ μὴ τίθεται ἐν κινδύνῳ καὶ αἱ ἐκ ταύτης ἀπορρέουσαι εἰς πολλὰς μικροτέρας δοκιμαστικὰς ἐμπιπτούσας εἰς τὴν Αἴην κατηγορίαν, ὅπου ἄλλωστε αἱ περὶ δημοσιεύσεως ὑποχρεώσεις πρέπει νὰ εἶναι αἱ αὐταί.

Τὰ ἀνωτέρω ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ὑποδεικνυόμενα, συμπληρούμενα δι' ὅσων ἢ πείρα ἄλλων συναδέλφων καὶ ἢ πείρα τοῦ μέλλοντος ἤθελον ὑπαγορεύσει, πιστεύω ὅτι δύνανται, μέχρις ὅτου καταστῆ δυνατὴ ἢ πάντως εὐκταία ὀργανωσις ἐπιστημονικοῦ Ἰνστιτούτου ὡς καὶ ἢ ἴδρυσις γραφείου ἀνασκαφῶν παρὰ τῇ Διευθύνσει Ἀρχαιοτήτων, νὰ ἀποτελέσουν τὴν βάσιν τῆς ὀρθῆς λύσεως τοῦ προβλήματος τῶν ἐλληνικῶν ἀνασκαφῶν.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΚΑΡΟΥΖΟΣ

ΚΑΙ ΠΑΛΙΝ Ο ΕΛΓΙΝ

Ἡ συζήτηση πού γίνεται στίς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητες γιά τή διατύπωση καί ἔγκριση ὁδηγίας ἡ ὁποία θά διέπει τὸ καθεστῶς τῆς ἐξαγωγῆς καί τῆς μεταφορᾶς ἀπὸ τόπο σὲ τόπο ἀρχαίων μᾶς ἀφορᾶ ἄμεσα καί ὅπως φαίνεται θά μᾶς πλήξει, ὅπως καί τὴν Ἰταλία, περισσότερο ἀπὸ οἰοδήποτε ἄλλο κράτος. Ἡ ἀρχαιοκαπηλία ἀκμάζει στὴ χώρα μας καί τὰ τελευταῖα χρόνια ἀναπτύσσεται καί τὸ ἀστικό παρακλάδι τῆς πού τὸ ἀποτελοῦν κακοποιοὶ κατὰ τὸ ποινικὸ δίκαιο: γίνονται διαρρήξεις μουσείων, τραυματίζονται φύλακες.

Γιὰ τὴν πορεία τοῦ θέματος τῆς σύνταξης Κοινοτικῆς ὁδηγίας δίνει πληροφορίες μὲ μακρὸ ἄρθρο του στὴν «Καθημερινή» (Κυριακή, 1 Νοεμβρίου 1992, σελ. 46) ὁ ἐταῖρος κ. Πάντος Πάντος («Ἐκθετα τὰ ἔργα τέχνης μὲ τὸ γκρέμισμα τῶν συνόρων. Κινδυνεύει ἡ ἐθνικὴ κληρονομία τῶν κρατῶν-μελῶν μὲ τὴν κατάργηση τῶν ἐνδοκοινοτικῶν τελωνειακῶν φραγμῶν»). Οἱ ἐπωφελοῦμενες ἀπὸ τὴν ἀρχαιοκαπηλία χῶρες ἀσκοῦν τὴν ἐπιρροή τους γιά τὴ σύνταξη εὐνοϊκῆς γι' αὐτὲς ὁδηγίας καί τὴν ἐξασφάλιση τῶν ὅσων ἔχουν συσσωρεύσει στὰ μουσεῖα τους.

Ἀπὸ νεότερα δημοσιεύματα («Ριζοσπάστης», 14 Νοεμβρίου 1992) μαθαίνουμε ὅτι τὸ Συμβούλιο Ὑπουργῶν Ἑσωτερικῆς Ἀγορᾶς τῆς ΕΟΚ ἀποφάσισε στίς 10 Νοεμβρίου «*νὰ παραγράφεται τὸ δικαίωμα μιᾶς χώρας νὰ διεκδικεῖ ἀπὸ ἄλλη χώρα τὴν ἐπιστροφή ἀρχαιοτήτων ἢ ἔργων τέχνης πού κλάπηκαν ἢ παρανόμως πούληθηκαν ἢ παρανόμως ἐξήχθησαν*». Ὅριο γιά τὴν παραγραφή ὀρίστηκαν τὰ 75 χρόνια ἀπὸ τὴν κλοπὴ ἢ τὴν ἀρπαγὴ ἔργων ἀπὸ μουσεῖα καί χῶρες καί τὰ 30 χρόνια γιά ἀντικείμενα πού ἔχουν κλαπεῖ ἀπὸ ἰδιωτικὲς συλλογές.

Ἀπὸ τίς μᾶλλον ἐνδιαφερόμενες χῶρες γιά τέτοια ἔκβαση τῶν πραγμάτων εἶναι ἡ Ἀγγλία τῆς ὁποίας τίς διαθέσεις καί τίς προθέσεις βλέπουμε στὴ στάση τῆς ἐναντι τοῦ θέματος τῶν μαρμάρων τῆς Ἀκροπόλεως. Σὲ παλαιότερα τεύχη (ΕΔΑΕ 14, 1991, 10 καὶ 28· 17, 1991, 142-144 καὶ 147-148) δημοσιεύτηκαν κείμενα καί γελοιογραφίες σχετικὲς μὲ τὴν ἀρπαγὴ τοῦ Ἐλγιν. Εἶχε μάλιστα ὑπομνηστεῖ στοὺς ἐταίρους ἡ τάση τῆς Ἀγγλικῆς Κυβέρνησης νὰ σπεῖρει πληροφορίες, τὸ 1940, περὶ προθέσεών της νὰ ἀποδοθοῦν τὰ μάρμαρα τῆς Ἀκροπόλεως στὴν Ἑλλάδα. Λίγα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1949, ὅταν τὰ μάρμαρα τῆς Ἀκροπόλεως ἐκτέθηκαν πάλι στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο, δημοσιεύτηκε στοὺς «Times» (5 Σεπτεμβρίου 1949) τὸ σημείωμα πού ἀκολουθεῖ. Οἱ Ἄγγλοι ἐξακολουθοῦν νὰ ἐπαινοῦν τὸν ζῆλο τοῦ Ἐλγιν καί νὰ ἀποκλείουν τὴν ἀπόδοσή τους στοὺς νόμιμους καί φυσικοὺς κληρονόμους τους, τοὺς Ἑλλήνες, οἱ ὁποῖοι ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι σύμμαχοί τους στὸν πό-

λεμο καὶ εἶχαν περίπου 700.000 νεκροὺς κατὰ τὴ διάρκειά του, νεκροὺς οἱ ὅποιοι κάτι πρόσφεραν στὴν ὑπόθεση τῆς ἐλευθερίας ὄλων.

The Elgin Marbles

The sculptures from the Parthenon, which form the chief part of the Elgin Marbles, to-day return to view at the British Museum. For ten years young people have had to grow up without the chance of getting to know these tremendous works of art, and their elders have had to go without the pleasure and inspiration of revisiting them. The magnificent rendering in marble of the Panathenaic Procession, damaged and fragmentary though it is, can still conjure up, more vividly than anything else, the vision of "the glory that was Greece". These great sculptures, with their perpetual message to the eye and to the intellect of ordered beauty, have known many changes of fortune since, about the middle of the fifth century before Christ, they were first carved and set under the guidance of the sculptor PHEIDIAS upon the temple of the maiden goddess Athene, the Parthenon, high in the rocky Acropolis, at Athens. For nine centuries the great building stayed intact and unchanged, a Temple of Athene, until, only slightly altered, it became a Christian church. Another thousand years and then, in 1458, Athens was taken by the Turks and the Parthenon became a mosque. Two centuries more and during fighting with the Venetians in 1687 powder stored there by the Turks was hit by a shell and exploded, doing fearful damage.

The Parthenon became a ruin, and the sculptures, many of them fallen to the ground, suffered neglect and mutilation. The seventh EARL of ELGIN, made Ambassador to Turkey in 1799 and much interested in learning and the arts, brought together a band of draughtsmen and moulders to make drawings and casts of the stones of Athens. Deciding that the only way to preserve the Parthenon sculptures was to take them away, he bought them from the Turkish authorities and between 1801 and 1812 had them shipped to England. Altogether he is said to have spent something like £74,000, and in 1816 he sold the sculptures to the Government for less than half that sum. These facts are worth remembering, for what ELGIN did and his motives for doing it are too often mistold. To see why he took the sculptures away —after paying dear for them— it is sufficient to compare the casts taken in 1802 of those parts which were left in place on the Parthenon with recent photographs of them. ELGIN saved what he bought from destruction, and to-day, when the marbles can be seen again, better displayed by the museum than ever before, he deserves remembrance.

Ο ΠΑΝΑΓΗΣ ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ ΚΑΙ ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΟΥ 1909

Ὁ Παναγιώτης Καββαδίας (1 Μαΐου 1851 - 21 Ἰουλίου 1928) ὑπῆρξε μία ἀπὸ τὶς σημαντικότερες μορφές τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιολογίας. Ἡ ὀργάνωση ποὺ ἔκαμε τῆς Ὑπηρεσίας ἐξακολουθεῖ, παρὰ τὴν πάροδο τόσων ἐτῶν, νὰ ἀποτελεῖ τὴ βάση τῆς σημερινῆς. Ὡς Γενικός Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων ἀπὸ τὸ 1885 διοίκησε τὴν Ὑπηρεσία μὲ τρόπο αὐταρχικὸ καὶ δημιούργησε ἀνάμεσα στοὺς ἀρχαιολόγους πολλοὺς ἐχθροὺς δυναμικότερος τῶν ὁποίων ἦταν ὁ Διευθυντὴς τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου Ἰωάννης Ν. Σβορώνος. Ὅταν ἐγίνε ἡ Ἐπανάσταση τοῦ Γουδῆ οἱ συνασπισμένοι ἀρχαιολόγοι κατόρθωσαν νὰ τὸν ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία καὶ τὴν Ἐταιρεία τῆς ὁποίας ἦταν Γραμματεὺς. Σύντομη ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων τοῦ 1909 παρέχω στὴν *Ἱστορία* τῆς Ἀ. Ἐτ., 108-111. Ὁ Καββαδίας δὲν ἔμεινε ἄπρακτος. Προσπάθησε μὲ τὴ βοήθεια τῶν Ξένων Ἀρχαιολογικῶν Σχολῶν τῆς Ἀθήνας καὶ τὸν ξένο τύπο νὰ ἀντιδράσει.

Τὸν Καββαδία ὑπερασπίστηκαν ὁμόθυμα οἱ Ξένες Ἀρχαιολογικὲς Σχολές μὲ δήλωσή τους δημοσιευμένη στὶς ἐφημερίδες, τὴν ὁποία ὑπέγραψαν οἱ W. Dörpfeld, G. Karo, B.H. Hill, A. von Premerstein, J. Chamonard καὶ R.M. Dawkins. Ἄρθρα ὑπὲρ τοῦ Καββαδία δημοσιεύτηκαν στοὺς «Times» τοῦ Λονδίνου (23, 24, 25 καὶ 26 Νοεμβρίου 1909), μακρότατο τοῦ G. Perrot στὴν ἐφημερίδα «Le Temps» τοῦ Παρισιοῦ τῆς 26 Δεκεμβρίου 1909. Γράμματα συμπαθείας ἔστειλαν στὸν Καββαδία ἐξ ἄλλου οἱ W. Dörpfeld, Hiller von Gaerttringen, G. Karo. Ἡ πίεση ὅμως τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων καὶ ἡ ἐπιθυμία γιὰ τακτοποίηση τῶν ἀρχαιολογικῶν πραγμάτων ἦταν μεγαλύτερη.

Οἱ ξένοι εἶχαν λόγους νὰ ὑπερασπίζονται τὸν Καββαδία. Ὅχι μόνον διατηροῦσαν μαζί του φιλικὸς δεσμοὺς ἀλλὰ θεώρησαν ὅτι θίγονται ἀπὸ τὸ ἄρθρο τοῦ «Χρόνου» τῆς 9 Νοεμβρίου, στὸ ὁποῖο περιέχονταν οἱ κατὰ Καββαδία κατηγορίες γιὰ τὴν ἀρχαιολογικὴ πολιτεία τοῦ. Κυρίως ἔθιξε τοὺς ξένους ἡ φράση ὅτι ὁ Καββαδίας «διὰ τῶν θέσεων, ἃς κατέχει, συντάσσει καὶ ψηφίζονται νόμοι προσωπικοὶ ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἀποκλειστικῶς, κατορθώσας νὰ περιέλθῃ πᾶσα ἐν Ἑλλάδι ἀρχαιολογικὴ κίνησις εἰς αὐτὸν καὶ μόνον. Τοιοῦτοτρόπως ἀπέκλεισε τὴν Ἑλλάδα πάσης ἀρχαιολογικῆς ἐργασίας καὶ παρέδωκε σπουδαιοτάτας ἀνασκαφὰς εἰς τοὺς ξένους ἀρχαιολόγους, πρὸς ὕβριν τῆς ἐλληνικῆς Ἐπιστήμης καὶ πρὸς θρίαμβον τῆς ξένης».

Οἱ Ξένες Σχολές ἔκαμαν τὴ δήλωση γιὰ τὴν ὁποία ἐγίνε ἥδη λόγος. Ὁ Νικόλαος Πολίτης μὲ γράμμα τοῦ τῆς 13/26 Νοεμβρίου

1909 ένθαρρύνει τὸν Καββαδία ἀποκαλύπτοντας συγχρόνως ὅτι καὶ οἱ δύο ἔβλεπαν μὲ εὐμένεια τὴν ἐπέμβαση τῶν ξένων:

«Φίλτατε, Ἡ τροπὴ τὴν ὁποῖαν σοῦ προέλεγον, ἐπῆλθε γοργότερον ἢ ὅσον προῦπελόγιζον. Χθὲς μὲν ἐπεδόθη ὑπὸ τῶν πρεσβευτῶν εἰς τὸν πρόεδρον τῆς κυβερνήσεως ἡ διαμαρτυρία τῶν σχολῶν, σήμερον δ' αἱ ἐφημερίδες πᾶσαι δημοσιεύουσι ταύτην. Τὰ σχόλια, τὰ ὁποῖα προεκάλεσεν αὕτη, καὶ αἱ γενικώτεροι σκέψεις περὶ τῆς ἐκκαθαρίσεως, αἱ ἐξ ἀφετηρίας αὐτῆς δημοσιευόμεναι σήμερον εἰς τὰς ἐφημερίδας δεικνύουσιν ὅτι ἀρχίζουν νὰ ἐπικρατοῦν ὀρθότεραι καὶ νηφαλιώτεραι γνώμαι, παρατηρεῖται δὲ καὶ ἀναθάρρῃσις τῶν ὑπὸ τὴν τρομοκρατίαν διατελούντων καὶ ἐκδήλωσις δειλῆ τῆς ἀληθοῦς γνώμης αὐτῶν.

Ἡ ἐν τῷ Σκριπ δημοσιευθεῖσα χθὲς ἀπάντησίς σου ἐνεποίησε καλλίστην ἐντύπωσιν. Ἐν τῷ αὐτῷ φύλλῳ ἐδημοσιεύθη σθεναρὰ ἐπιτίμησις κατὰ τοῦ Σβορώνου, τοῦ ἀναμασῶντος τὰς παλαιάς του κατηγορίας, καὶ δηλοῦντος ὅτι ἀπαιτεῖ τὴν παῦσιν τοῦ εἰσαγγελέως τοῦ Ἀρείου Πάγου διὰ νὰ ἀνακαλυφθῇ ἡ ἀλήθεια.

Δὲν προφθάνω νὰ σοῦ γράψω περισσότερα. Χαῖρε».

Παρὰ τὴν αἰσιοδοξία τοῦ Νικολάου Πολίτη ὁ Καββαδίας ἀναγκάστηκε νὰ ζητήσῃ ἄδεια ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῆς Ἑταιρείας καθὼς καὶ ἀπὸ τὸν Ἐπιτροπὸν Παιδείας καὶ ἔφυγε γιὰ τὸ Παρίσι. Ἐκεῖ εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ συναντήσῃ παλαιοὺς φίλους του καὶ νὰ ἐνεργήσῃ μὲσω αὐτῶν. Εἶχε συνεχῆ ἐπικοινωνία μὲ τὴν Ἀθήνα καὶ μάθαινε ἀμέσως ὅ,τι τὸν ἀφοροῦσε. Βλέποντας τὴ δυσάρεστη τροπὴ ποὺ ἔπαιρναν τὰ πράγματα προσπάθησε νὰ ἐπηρεάσῃ τοὺς παράγοντες τῆς Ἀθήνας μὲ τὴν ἀνακτορικὴν γνωριμίαν του. Στις 28 Δεκεμβρίου 1909 γράφει εἰς τὴν Ἀθήνα εἰς κάποιον πρίγκηπα, ὑποθέτω τὸν διάδοχον Κωνσταντῖνον μὲ τὸν ὁποῖον εἶχε στενὴν γνωριμίαν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἦταν Πρόεδρος τῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τοῦ 1896 μέχρι τοῦ 1917 καὶ ἀπὸ τοῦ 1920 μέχρι τοῦ 1922. Σώζεται τὸ πρόχειρον τῆς ἐπιστολῆς τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Σεβαστέ μοι, Χρόνους παρελθόντας ἀναμνησκόμενος λαμβάνω τὸ θάρρος νὰ ἀπασχολήσω ἐπὶ βραχὺ τὴν Ἐ. Ἐπιτροπὴν.

Συκοφαντούμενος καὶ καταδιωκόμενος ἀγρίως ἐζήτησα παρὰ τοῦ Ἐπιτροπείου τῆς Παιδείας ἵνα προβῇ εἰς ἐξέλεξις τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τῶν τῆς Ἑταιρείας ἵνα φανῇ ἂν ἐγὼ εἰς τοιαύτην διαχείρισιν ποτὲ ἀνεμίχθην καὶ εἰς τι ἐνέχωμαι. Ὁ κ. Ἐπιτροπὸς ἀπεδέχθη νὰ ἐνεργήσῃ τὰ πρὸς τὸν ἔλεγχον τῶν τῆς Ἑταιρείας μὲ προέτρεψεν ὁμοῦς νὰ ζητήσω ἄδειαν καὶ ἀπέλθω ἐξ Ἀθηνῶν ἵνα μὴ φανῇ ὅτι μὲνω

ἵνα ἐπηρεάσω τὴν ἐξελεγκτικὴν ἐπιτροπὴν. Τοῦτο καὶ ἔπραξα, ἐπανήλθον δὲ μετὰ 3 ἐβδομάδας· ἀλλὰ καὶ τότε μοὶ παρετηρήθη ὑπὸ φίλου ὅτι ἐνωρὶς ἐπέστρεψα καὶ ὅτι καλὸν πάλιν νὰ φύγω. Ἔλαβον πάλιν ἀδειαν λόγῳ ὑγείας (μὲ τὸ ἥμισυ τοῦ μισθοῦ μου) καὶ ἀπῆλθον. Ἐν τούτοις ἡ ἐξελεγκτικὴ ἐπιτροπὴ δὲν ἐγίνετο οὐδ' ἔγεινε μέχρι τοῦδε διότι θὰ ἐφαίνετο ὅτι οἱ κατηγορήσαντές με ἦσαν συκοφάνται.

Τὴν ἀπουσίαν μου δὲ ἐπωφεληθέντες οἱ καταδιώκοντές με καὶ οἱ ἐνδιαφερόμενοι ἐσχημάτισαν συνδικάτον ἵνα ἐξοντώσωσιν ἐμέ, ἰδρύσαντες θέσεις δι' ἑαυτούς. Ἐπειδὴ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παυθῶ ἐγώ, προστατευόμενος ὑπὸ εἰδικοῦ νόμου, ὑπέβαλαν εἰς τὸν κ. Ἐπιτροπὸν σχέδιον νόμου, καθ' ὃν καταργεῖτο ἡ θέσις τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου καὶ αἱ θέσεις τῶν Ἐφόρων ἀπὸ 10 γίνονται 15. Τοῦτο τὸ νομοσχέδιον, ὡς μανθάνω σήμερον, ὑπέβαλεν ὁ κ. Ἐπιτροπὸς εἰς τὸν Βασιλέα. Ἄλλ' ἐπιτραπήτω μοι νὰ παρατηρήσω, ἂν ὁ κ. Ἐπιτροπὸς εἶχε σκοπὸν νὰ μὲ παύσῃ διὰ καταργήσεως τῆς θέσεώς μου ἄσκοπον διὰ τὴν Ἐπιτροπὴν καὶ ἐπιβλαβὲς δι' ἐμέ θὰ ἦτο νὰ λαμβάνω ἀδείας ὥστε νὰ περιέρχωμαι εἰς τὰ ξένα μυρίας τάλαιπωρίας καὶ συμφορὰς ὑφιστάμενος. Προχθὲς τὸ Συμβούλιον τῆς Ἀρχ. Ἐπιτροπῆς αὐθαιρέτως φερόμενον μὲ καθήρεσε (!) ἀπὸ γραμματέα τῆς Ἐπιτροπῆς λόγῳ ὅτι ἡ θέσις τοῦ γραμματέως δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἔχω δημοσίαν θέσιν τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων. Μετὰ δύο ἡμέρας ὁ κ. Ἐπιτροπὸς τῆς Παιδείας ὑποβάλλει νομοσχέδιον εἰς τὴν Βουλὴν διὰ τοῦ ὁποῖου παύομαι καὶ ἀπὸ Γενικὸς Ἐφορὸς τῶν Ἀρχαιοτήτων. Δὲν γνωρίζω δὲ ἂν πρόκειται νὰ παυθῶ καὶ ἀπὸ καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου.

Ἐπιπλέον ἔφησα Ἐπιπλέον ὅσον ἡδυνάμην καλῶς τὴν πατρίδα μου ἐπὶ τριάκοντα ἔτη καὶ δὲν πιστεύω ὅτι δικαίως τοιαῦτα πάσχω. Διὰ τοῦτο λαμβάνω τὸ θάρρος νὰ σᾶς ἰκετεύσω ὅπως παρακαλέσητε τὸν κ. Ἐπιτροπὸν ἵνα εὐαρεστηθῇ καὶ μοὶ γνωρίσῃ εἰ δυνατόν, καθ' οἷονδήποτε τρόπον ἐγκρίνει ἢ διὰ τοῦ κ. Καλυβᾶ, ὁποῖα τις θὰ εἶναι ἡ τύχη μου, διότι μετ' ὀλίγον λήγει καὶ ἡ ἀδειά μου καὶ δὲν γνωρίζω τί ὀφείλω νὰ πράξω. Εἶναι ταῦτα ἔργον φιλανθρωπίας δι' ἐμέ, ἐφ' ᾧ θὰ εὐγνωμονῶ.

Αἰτοῦμαι μυριάκις συγγνώμην. Μετὰ μεγάλου σεβασμοῦ καὶ τιμῆς».

Στὸ Παρίσι ὁ Καβαδίας ξαναβρίσκει τὸν παλαιό του φίλο καὶ ὑποστηρικτὴ Salomon Reinach, ὁ ὁποῖος ἀφιερώνει στὴν ὑπόθεσιν του ὀλοσέλιδο σχεδὸν σημεῖωμα ποῦ δημοσιεύτηκε στὴ *Revue Archéologique* τοῦ 1909, 470. Τὸ σημεῖωμα τοῦ Reinach ἀποτελοῦσε ὠμὴ ἐπέμβαση στὰ ἐσωτερικὰ τῆς Ἐπιτροπῆς, κάτι ποῦ

είχε κάνει ο ίδιος και παλαιότερα με δυσφημιστικά άρθρα και σχόλια έναντιον του Γενικού Έφφρου Παναγιώτη Εϋστρατιάδη, με άπώτερο σκοπό να καταλάβει τή θέση του ο Καββαδίας. Τοϋτο τὸ πέτυχε τὸ 1885 ἀφοϋ μεσολάβησε ή σύντομη θητεία τοϋ άτυχου Παναγιώτη Σταματάκη.

Ο Salomon Reinach στὸ σημείωμα ἀπλουστεϋει τήν αίτία τής κρίσης και χλευαστικά ἀποδίδει τες ἐνέργειες τών Έλλήνων Έφφρων στήν ἐπιθυμία τους να καταλάβουν κάποια θέση: «*Une réunion d'archéologues, convoquée au Musée National, a exprimé le vœu que la place d'éphore général fût supprimée et qu'on créât, en revanche, 15 nouvelles places d'éphore. C'est là l'explication de tout le mouvement: θέλω μίαν θέσιν!*

Un peu plus tard, les éphores grecs, accourus à Athènes, ont fondé, sous le patronage de la Ligue militaire, une Ligue archéologique. A quand la Ligue du sens commun?».

Οί Έλληνες Έφφοροι οί όποίοι κατά τόν S. Reinach έλεγαν «θέλω μίαν θέσιν» ήταν εκείνοι ποϋ δημιούργησαν τήν έλληνική άρχαιολογία: Χρ. Τσουντας, Ίω. Σβορώνος, Ά. Άρβανιτόπουλος, Βαλ. Στάης, Παν. Καστριώτης, Κων. Κουρουγιώτης, Ά. Κεραμόπουλλος, Γ. Οικονόμος, Κων. Ρωμαίος.

Οί προσπάθειες τοϋ Καββαδία να ανακόψει τή φορά τών πραγμάτων δέν τελεσφόρησαν τότε. Γυρίζει στήν Ελλάδα αλλά στις 12 Φεβρουαρίου 1910 ζητάει τρίμηνη άναρρωτική άδεια. Τή βεβαίωση τής άσθένειας — διατάραξη τοϋ νευρικού συστήματος — έχουν κάνει ήδη τήν Τρίτη, 1 Δεκεμβρίου 1909, στὸ Β' Είρηνοδικείο Βορείου Πλευράς Άθηνών, ό Δημήτριος Κατερινόπουλος, ίατρος καθηγητής τοϋ Πανεπιστημίου, και ό Έμμανουήλ Κυριακίδης, έπιστήμων ίατρος. Ο Δ. Κατερινόπουλος (1855-1934), φίλος τοϋ Βασιλείου Λεονάρδου, ύπήρξε γιατρος τοϋ Έμμανουήλ Ροΐδη (Κ.Γ. Κασίνη, *Τὸ τραγικό σημειωματάριο τοϋ Ροΐδη*, έκδ. Φιλιλπότης, 1985, σημ. 32). Τόν είχε συνδράμει και τόν είχε νοσηλεύσει κατά τὸ άτύχημά του τής νύχτας τής 29 Ίουλίου 1885.

Μία πλευρά τοϋ χαρακτήρα τοϋ Καββαδία αναλύει ό Ζαχαρίας Παπαντωνίου με έπιφυλλίδα του δημοσιευμένη στὸ «Έλεύθερον Βήμα» τής 30 Οκτωβρίου 1938, ή όποία αναδημοσιεύεται έδῶ. Άκολουθοϋν λίγα σχόλια δικά μου.

Ο ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΟΣ

ΑΙΣΙΟΔΟΞΙΑ ΚΑΙ ΥΣΤΕΡΟΦΗΜΙΑ

ΤΟΥ κ. ΖΑΧ. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ

Ἐπιχειρήματα εἶχε καὶ τὸν ἐπίλογό του. Ὁ ἐπίλογος ἦταν ὁ Καββαδίας. Τὸ πρόγραμμα προνοοῦσε νὰ ἐπισκεφθοῦν οἱ ἀρχαιολόγοι τὸ ἱερὸ τῆς Ἐπιδαύρου, ἐκεῖ ὅπου εἶχε τὶς μεγαλειότερες ἐπιτυχίες του ὁ ἀθλητὴς τῶν ἀνασκαφῶν, καὶ νὰ ἀποκαλύψουν τὴν προτομὴ του. Τέτοιες ἐορτὲς μοιραίως ἀπὸ τὴ γενικότητα θὰ καταλήξουν μιὰ φορὰ στὸ συγκεκριμένο. Σ' ἓνα ὄνομα. Ἡ ἀκαταπόνητη ἐνέργεια τοῦ Καββαδία, ὁ φανατισμὸς του γιὰ τὴν ἀρχαιότητα, τὸ διοικητικὸ του, ἔφτιασαν τὸ μεγαλιότερο μέρος τῆς ἀρχαιολογικῆς μας ἱστορίας στὸ 19ον αἰῶνα. Ξέρομε πόσο ἡ ἱστορία γιὰ νὰ ζωντανέψη καὶ νὰ γίνῃ αἰσθητὴ ἔχει τὴν ἀνάγκη νὰ μπῆ, γιὰ νὰ τὸ πῶ ρεαλιστικώτερα, στὸ πετσί ἑνὸς ἀτόμου. Δὲν εἶνε ἀλήθεια πὼς τὴ νοιώθουμε καλλιτέρα σὲ βιογραφίες, σὲ προσωπογραφίες; Τὰ γεγονότα συνθέτονται γύρω στὴν ἀτομικὴ ζωὴ τοῦ ἐξαιρετικοῦ προσώπου καὶ τότε τὰ βλέπομε σὰν ἔργο λογικῆς καὶ ἁρμονίας. Εἶνε ἀδύνατο νὰ μάθωμε τὰ ἑκατὸ χρόνια τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας χωρὶς νὰ γνωρίσωμε δυὸ ἀπὸ τὰ ἐπιβλητικὰ ἀναστήματα ποὺ εἶχεν ὁ ἐμπνευσμένος αὐτὸς αἰώνας στὴν ἐπιστήμη καὶ στὰ γράμματα, τὸν Καββαδία καὶ τὸν Τσουντα, δυὸ παράγοντες ἀνόμοιους, ἀντίθετους, ἀλλὰ καὶ τοὺς δυὸ ἐξαιρετικούς, τὸν Τσουντα δημιουργικὸ ἐπιστήμονα, τὸν Καββαδία διοικητικὸ τύπο καὶ ἀρχαιολόγο ποὺ μὲ τὴ σιδερένια βούλησί του καὶ τὴν αἰσιοδοξία του ἦταν ὁ «ἀνασκαφεὺς» κατ' ἐξοχήν.

Δὲν ξέρω πότε θὰ γίνουν οἱ δυὸ αὐτὲς βιογραφίες. Εἶνε ὅμως ἐπίκαιρο νὰ σημειώσωμε πὼς ἂν ὁ Τσουντας, πεσσιμιστὴς ἢ τουλάχιστον ἀδιάφορος γιὰ τὰ κατόπι, ἔζησε μᾶλλον σὰ βουδδιστὴς ποὺ ἀνυπομονεῖ νὰ διαλυθῇ στὴν εὐδαιμονία, στὴ σοφία καὶ στὴ μεγαλειότητα τῆς λήθης, δὲν συνέβαινε τὸ ἴδιο μὲ τὸν Καββαδία. Ὁ ἀνασκαφεὺς ἦταν ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ὄχι μόνον μάχονται τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους γιὰ νὰ πάρουν τὸ δίκιο των, μὰ τὰ βάζουν καὶ μὲ τὴν ἴδια τὴν αἰωνιότητα. Ὁ Καββαδίας δὲν περίμενε τὴν ὑστεροφημία του ἀπὸ τὴν καλωσύνη μας. Τὸ βλέπομε μόλις ἀνοίξωμε τὴν ὀγκώδη του Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Τέχνης. Στὸν πρόλόγό της, ὅπου θὰ βροῦμε ἀκριβολογημένα μὲ χρονολογίες καὶ ὀνόματα ὅλα τὰ γεγονότα τῆς ἀρχαιολογικῆς μας ἱστορίας, ἐξιστορεῖται μὲ κάθε λεπτομέρεια τὸ ἔργο τοῦ Καββαδία. Πληροφορίες στὸ κείμενο, ἀποσπάσματα δημοσιευμάτων, παραπομπὲς σὲ ὑποσημειώσεις, χρονολογίες, βιβλιογραφία, ὅλες οἱ πληροφορίες περὶ τοῦ Καββαδία ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Καββαδία, γίνονται ἓνα στερεὸ, πολὺπλοκο καὶ τέλειο δίκτυο σχηματισμένο μὲ τὴν ἀπαιτούμενη προσοχὴ ὥστε νὰ πιάσῃ τὴν ὑστεροφημία, τόσον ἀβέβαιη καὶ ὑπουλὴ, ἔτοιμη γιὰ προδοσίες! Μιὰ τὴν φροντίδα γιὰ τὴν ἐπιζωή, ἔχει, ὁμολογῶ, τὸ

ένδιαφέρον της. Πρώτα ολοκληρώνει τὴ φυσιογνωμία τοῦ Καββαδία. Τύπος βουλευτικὸς καὶ κυριαρχικὸς, δὲν ἐννοοῦσε νὰ χαρίση τόσο δὰ στοὺς ἀντιπάλους του, οὔτε στὴ λήθη. Ἔπειτα μᾶς ἐνδιαφέρει γιὰ τὴν καχυποψία ποὺ φανερώνει ὅσον ἀφορᾷ τοὺς συμπατριῶτες του. Ἐπίστευε κι' ὁ Καββαδίας πὼς οἱ Ἕλληνες δὲν ἔχουν μνήμη. «Αὐτὸς ὁ ἀντιπαρελθοντικὸς λαός, σκέφτηκε, ὁ παροντιστής, ὁ φουτουριστής, θὰ θυμηθῆ ποτὲ τὶς πέτρες μου, τὶς ἠλιάσεις μου, τὸ σκύψιμό μου στὶς ἐπιγραφές, τὶς λαχτάρεις μου ὅταν παρακολουθοῦσα τὴ σκαπάνη κι' ἔψαχνα τὴ γῆ καὶ τὸ χρόνο, καθῶς κάνουν σωματικὴ ἔρευνα στὸ λωποδύτη, γιὰ νὰ βροῦν στὶς τσέπες του τὰ κλεμμένα καὶ τὰ καταχωνιασμένα; Θὰ καταλάβουν οἱ ἐρχόμενοι ἓνα τόσο δὰ ἀπὸ τὴ μέθη ποὺ μᾶς εἶχε πιάσει ἐμᾶς τοὺς κλασικιστὰς, ἀπ' αὐτὴ τὴ θεία τρέλλα νὰ βλέπωμε διαρκῶς στὴν ἑλληνικὴ γῆ κλοπές, καταχρήσεις, ἀποκρύψεις γεγονότων καὶ ἀριστουρημάτων; Θὰ νιώση ποτὲ τὸν ἀνασκαφέα; Τὸν ἄνθρωπο ποὺ ξαναφέρει τὶς Κόρες στὸν ἥλιο τῆς Ἀθήνας μὲ τὰ στολίδια τους, μὲ τὸ τοξωτὸ χαμόγελο, μὲ τὰ χρώματά τους, μὲ τὴ θρησκευτικὴ τους ἀκαμψία; Θὰ θυμηθῆ ποτὲ ἐμᾶς τοὺς ἱστορικοὺς τῆς πέτρας ἀπὸ τὸν Πιττάκη ποὺ πολιορκούμενος μέσα στὴν Ἀκρόπολη παρακαλοῦσε τοὺς Τούρκους νὰ μὴν πυροβολοῦν στὰ ἀρχαῖα... ὡς ἐμένα καὶ τὸν Τσουντα, ὡς τοὺς μαθητὰς μας, αὐτὸν τὸ ἱερὸ λόχο τῶν παρελθοντιστῶν Ἑλλήνων τὸν ὄπλισμένο μὲ τὶς σκαπάνες ποὺ ὀρμᾷ στὰ σκοτάδια τῆς ἱστορίας κι' ἀκόμα στὸ ζόφο τῆς προϊστορίας; Πολὺ ἀμφιβάλλω. Κι' ἐπειδὴ οἱ συμπατριῶτες μου δὲν ἔχουν μνήμη, λαμβάνω τὰ μέτρα μου. Δημοσιεύω στὴν ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Τέχνης ὄλες μου τὶς ἀρχαιολογικὲς πράξεις καὶ ὅλα ὅσα οἱ ξένοι ἀρχαιολόγοι ἔγραψαν γιὰ μέ, ὥστε νὰ γίνουν κι' αὐτὰ μέρος ἀναπόσπαστο τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς τέχνης». Εἶχεν ἄδικο; Οἱ πληροφορίες αὐτὲς μᾶς εἶνε ὀπωσδήποτε χρησιμώτατες. Δύσκολα θὰ καταλάβωμε τί ἦταν πρὸ πενήντα ἐτῶν ἢ ἀρχαιολογία μας καὶ πὼς ἔγινε τὸ πολύτιμο Ἀρχαιολογικὸ μας Μουσεῖο ἂν δὲν διαβάσωμε τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα ἐνὸς ἄρθρου τοῦ Perrot, ποὺ εἶχε τὴν πρόνοια νὰ τὸ μεταφέρῃ ὁ Καββαδίας στὶς ὑποσημειώσεις τῆς Ἱστορίας του:

«... Κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1890 εὔρον τὸν κ. Καββαδιάν ἐν τῷ ἀκμαϊστέρω σημείῳ τῆς ἐργασίας ταύτης, εἰς ἣν ἀνήλπισκεν ὄλας του τὰς δυνάμεις. Οὐδέποτε θὰ λησμονήσω τὴν ὄσιν, ἣν παρουσίαζε τότε τὸ Μουσεῖον. Ἄν ἐν τισιν αἰθούσαις τὰ πάντα ἦσαν ἤδη σχεδὸν διατεταγμένα, ἄλλαι αἰθούσαις ὁμοίαζον μᾶλλον πρὸς ἀποθήκας. Πλείονα ἀγάλματα, ἅτινα δὲν εἶχε παρασχεθῆ ἔως τότε εὐκαιρία νὰ συναρμολογηθῶσιν, ἔκειντο εἰς τεμάχια ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Ὁ κ. Καββαδίας ἦτο παρὼν ἐκεῖ ἀπὸ τῆς ἐβδόμης πρῶτης ὥρας. Μοὶ φαίνεται ἀκόμη ὅτι τὸν βλέπω, ὑπεράσχολον, τρέχοντα ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον τῶν αἰθουσῶν, ἐδῶ μὲν δίδοντα διαταγὰς εἰς τοὺς ἐργάτας, ἐκεῖ δὲ ἐπιβλέποντα τὴν ἴδρυσιν βάρθρου τινός, ἀλλαχοῦ δὲ αὐτὸν δοκιμάζοντα ἀρχαίαν τινὰ κεφαλὴν ἐπὶ τινος κορμοῦ διὰ νὰ διακρίνῃ ἂν κατὰ τινὰ τρόπον ἐφαρμόζεται αὕτη εἰς τοῦτον. Πάντα ταῦτα πράττει ἐν μέσφ ἐντόνου θορύβου σφυρῶν πληττουσῶν τὰς

σμίλας, αίτινες έκτινάσσουσιν εἰς τὸν ἀέρα τὸ ξύλον εἰς θρύμματα ἢ περιξέουσι τὸν λίθον. Ἐναγκάζεται τις νὰ παρατηρῇ τὰ πρὸ τῶν ποδῶν του, ἵνα μὴ προσκόψη πρὸς τοὺς κτίστας, οἵτινες ἀναδεύουσι τὴν ἄσβεστον χαμαί, οἵτινες τοποθετοῦσι τὰς πλάκας τοῦ δαπέδου. Τὰ πάντα εὐρίσκονται ἐν κινήσει, τὰ πάντα ἐν δημιουργίᾳ...».

Ὁ τύπος τοῦ Καββαδία, ἦταν ὁ δυτικὸς νὰ ποῦμε, ἐκεῖνος ποὺ λατρεύει τὴν ἐνέργεια γιὰ τὴν ἐνέργεια καὶ πιστεύει σὲ ὄλα, ἀκόμα καὶ στὴν ὑστεροφημία, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἀνατολικό — Τσουντας — ποὺ λατρεύει τὴν ἐνέργεια μόνο γιὰ τὸ σκοπὸ της κι' ἀφοῦ ἔκαμεν ὅ,τι ἔπρεπε νὰ κάμῃ γίνεται ἔπειτα ὁ φιλόσοφος ποὺ κυττάζει ἀτάραχος τὴ ροὴ προσώπων καὶ πραγμάτων, ἀκόμα καὶ τὴ δική του παρακμή, σὰ θέαμα, χωρὶς ποτὲ νὰ ἐνοχληθῇ γιὰ τὸ ἀσήμαντο ζήτημα τῆς ἐπιζωῆς του. Τὸ χάσμα μεταξὺ τῶν δύο τύπων εἶνε μεγάλο. Στὴ ζωὴ μας ὁμως τοὺς συναντοῦμε καὶ τοὺς δύο. Ὁ δεῦτερος εἶνε σπάνιος. Τὸν πρῶτον τὸν συναντοῦμε συχνά. Καὶ ἡ ἀλήθεια εἶνε πὼς ὅταν ὁ ἀσχολούμενος γιὰ τὴν ἐπιζωὴ του ἔχει πράγματι νὰ προστατεύσῃ ἀπὸ τὴ λήθη κάποιον σοβαρὸ ἔργο, ἡ προσπάθειά του αὐτὴ μᾶς ἐπιβάλλεται καὶ στὸ τέλος μᾶς συγκινεῖ. Εἶνε ἡ ἀκρότατη μορφή τοῦ βουλευτικοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ πιὸ ἀπελπισμένη μάχη ποὺ δίνει ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸ μηδέν. Τὸ θέαμα τοῦ γλαδιατόρου αὐτοῦ τῆς αἰσιοδοξίας εἶνε ἱκανὸ νὰ τρομάξῃ τὸν πεσσιμισμὸ! Λησμονοῦμε μπροστά του πὼς τεράστιοι κόσμοι περιστρέφονται στὸ διάστημα περιμένοντας τὴν καταστροφή τους μιὰ μέρα κι' ἀρχίζομε νὰ πιστεύομε στὸν ἄνθρωπο καὶ στὴν ἱστορία. Ὁ μουσουργὸς Σαιν-Σάνς, κατ' ἐξοχὴν δυτικὸς τύπος, ἄνθρωπος ποὺ ἐννοοῦσε νὰ κανονίσῃ τὰ ζητήματά του καὶ τῆς ζωῆς αὐτῆς καὶ τῆς ἄλλης, ποὺ εἶχε παρασταθῆ στὴν ἀποκάλυψι τῆς προτομῆς του καὶ εἶχε δωρήσει τὰ πιὸ ἀσήμαντα ἀντικείμενά του στὸ συγκροτημένο ἀπὸ τότε μουσεῖο του, ἔγραψε κάποτε τὸ ἑξῆς: «Ὁ καλλιτέχνης, ποὺ ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ἔργο, πρέπει νὰ φροντίσῃ νὰ εἶνε μακρόβιος ὥστε νὰ μπορῇ νὰ τὸ προστατεύσῃ ἀπὸ τὶς ἐπιβουλὰς τῆς τύχης καὶ τῶν ἀνθρώπων».

Μέσα στοὺς αἰσιοδόξους ποὺ πιστεύουν στὴν ἀμοιβὴ τῆς ἱστορίας — ἀπίστευτο! — ἦταν ὁ Καραϊσκάκης. Ὁ ἄνθρωπος ποὺ στὴν τελευταία του μεγαλοργία τῆς Ρούμελης δὲν συλλογίσθηκε ποτὲ προσωπικὸ συμφέρον ἀνησύχησε μολαταῦτα γιὰ τὴ γνώμη τῶν μεταγενεστέρων. Ὅταν στὰ 1826 ἀρχίζοντας τὴν περιφημὴ ἐκστρατεία του, ἀγωνιζόταν μιὰ νύχτα ὁ ἴδιος μὲ τὰ χέρια του γιὰ νὰ μετακινήσῃ μαζί μὲ τοὺς στρατιῶτες του τὸ μοναδικὸ κανόνι, βρεγμένος, λασπωμένος καὶ κατὰκοπος, εἶπε στὸ νέο λόγιό καὶ ἔθελοντὴ Δημήτριον Αἰνιάναν:

— Νὰ τί τραβοῦμε. Θὰ μᾶς τὸ γνωρίσῃ ποτὲ κανένας; Γράφε τοῦλάχιστον ἐσὺ ὅ,τι βλέπεις κι' αὐτὸ μᾶς φτάνει.

Ἡ πίστις μερικῶν ἀνθρώπων στὴν ἐπιζωή, τὴν ἐπίγειαν ἐπιζωή, στηρίζει τὴν ἱστορία καὶ τὴν ἠθική.

ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΑ ΤΟΥ ΖΑΧ. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ

Ἡ ἐπιφυλλίδα τοῦ Ζαχαρία Παπαντωνίου γιὰ τὸν Καββαδία εἶναι ἡ ἀπόδειξη τῆς ιδέας ποῦ ὑποστηρίζει. Πρέπει νὰ φροντίσεις γιὰ τὴν ὑστεροφημία σου γιατί οἱ ἐπιγιγνόμενοι σὲ ξεχνοῦν, ὅπως ὁ Παπαντωνίου ξέχασε νὰ μνημονεύσει ὅτι οἱ κύριοι στυλοὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας δὲν ἦταν ὁ Καββαδίας καὶ ὁ Τσουντας ὅπως λέγει, ἀλλὰ ὁ Στέφανος Α. Κουμανούδης καὶ πολὺ λιγότερο ὁ Καββαδίας. Ὁ Κουμανούδης ἔδωσε ὑπόσταση στὴν Ἑταιρεία, αὐτὸς ἦταν ὁ δημιουργὸς τῶν μεγάλων ἀνασκαφῶν, κυρίως τῶν Ἀθηνῶν, αὐτὸς δημιούργησε τὰ μουσεῖα τῆς, συνέλεξε τὰ σκορπισμένα ἀρχαῖα, συνέταξε τοὺς καταλόγους τους, ἐξέδωσε χιλιάδες ἐπιγραφῶν ὑπακούοντας στὸ αἶσθημα τοῦ καθήκοντος πρὸς τὴν πατρίδα καὶ ὄχι ἀπὸ ἐπιθυμία νὰ δοξαστεῖ. Τὸ ἴδιο αἶσθημα τὸν ἔσπρωξε στὴ λεξικογραφία· συνέταξε τρία λεξικά ποῦ ἔχουν καὶ σήμερα ἀκέραιη τὴν ἀξία τους καὶ ὑπῆρξε ὁ πανεπιστημιακὸς διδάσκαλος ποῦ δὲν παρέλειψε οὔτε μία ἀπὸ τίς παραδόσεις του, δημιουργώντας ἐπιστήμη καὶ μαθητές.

Ὁ Καββαδίας ὑπῆρξε μεγάλος δημιουργὸς —πραγματοποιός— ἀλλὰ ἡ ἐγωπάθειά του τὸν στέρησε ἀπὸ τὸ ἀπαραίτητο στοιχεῖο τοῦ ἀληθινοῦ δημιουργοῦ, τὸν ἀνθρωπισμὸ. Ὅπως ὁ Παπαντωνίου σωστὰ γράφει, ὁ Καββαδίας εἶναι τὸ καθρέφτισμα τοῦ δυτικοῦ τύπου ἀνθρώπου, σήμερα θὰ τὸν χαρακτηρίζαμε τεχνοκράτη· βιαστικός, ἀποτελεσματικὸς καὶ ρηχός. Ἡ μέριμνά του γιὰ διακρίσεις καὶ τιμές —τὸ ἀντίθετο τοῦ Κουμανούδη— εἶναι ἀπόδειξη ὅτι δὲν πίστευε στὸ ἔργο του, σημαντικὸ ἄλλωστε, καὶ ζητοῦσε ἐπιβεβαίωση τῆς ἀξίας του ἀπὸ ἀσήμαντα πράγματα ὅπως τὰ παράσημα καὶ οἱ ἰδιοτελεῖς ἔπαινοι τῶν ξένων φίλων του.

Ὁ Τσουντας ὑπῆρξε ἐξαίρετος ἐπιστήμων καὶ κατὰ τὰ λεγόμενα καὶ τὰ γραπτὰ ἐξ ἴσου σημαντικῶν μὲ αὐτὸν μαθητῶν του, θαυμάσιος καὶ εὐσυνείδητος διδάσκαλος, ἀφοσιωμένος στὴ μορφωση τῶν φοιτητῶν. Ἐκαμε μεγάλες καὶ σημαντικότερες ἀνασκαφές στὶς Μυκῆνες, τίς Κυκλάδες καὶ τὴ Θεσσαλία καὶ ἔδωσε ὑποδειγματικὲς δημοσιεύσεις. Στὴ διαμόρφωση τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιολογίας εἶναι ἐκεῖνος ποῦ, ἀπὸ τοὺς τρεῖς, ἐπέδρασε λιγότερο.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΤΑΜΑΤΑΚΗΣ ΚΑΙ ΕΡΡΙΚΟΣ ΣΛΗΜΑΝ

Οί σχέσεις των δύο ανδρών έχουν εξεταστεί ως σήμερα μονομερῶς, πάντοτε ἀπὸ τὴ μεριά τοῦ Σλήμαν ἢ κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Σλήμαν. Στὸ σημεῖωμα τοῦτο δὲν θὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὸ μεγάλο αὐτὸ θέμα ἀλλὰ μὲ μία μικρὴ πτυχὴ τοῦ ποῦ σχετίζεται μὲ τὴ μόνη γνωστὴ ἀπεικόνιση τοῦ Παναγιώτη Σταματάκη.

Στὴν Ἰδιογραφία τῆς Ἀ.Ἐτ. (AE 1987, 100) παραθέτω ἀπόσπασμα πανοραμικῆς φωτογραφίας τοῦ ταφικοῦ κύκλου Α τῶν Μυκηνῶν κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 1876, δημοσιευμένης ὀλόκληρης γιὰ πρώτη φορά στὰ *Antike Denkmäler* 2, πίν. 46-47, ὅπου εἰκονίζεται ὁ Σταματάκης ὅπως μοῦ εἶχε ἤδη ἐπιστήσει τὴν προσοχὴ ὁ Γεώργιος Κορρές. Ἀσπάζεται τὴν ὑπόδειξη, γιατί στὴ φωτογραφία εἰκονίζονται ἀκόμη ἡ Σοφία Σλήμαν καὶ ὁ ἴδιος ὁ Σλήμαν, καὶ τὸ φυσικότερο εἶναι τὸ τρίτο πρόσωπο τῆς φωτογραφίας, ποῦ δὲν εἶναι ἐργάτης ὅπως συμπεραίνει κανεὶς ἀπὸ τὰ ροῦχα τῶν εἰκονιζομένων, νὰ εἶναι ὁ Σταματάκης γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ ὁποίου συνηγορεῖ ἡ σοβαρὴ στάση, λίγο σκυθρωπὴ, ταιριαστὴ μὲ τὴν περιγραφή τοῦ χαρακτήρα του ποῦ μᾶς ἔφησε ὁ Μίνως Λάμπας (Ἰδιογραφία τῆς Ἀ.Ἐτ., AE 1987, 135). Ὑπάρχει καὶ τέταρτο πρόσωπο, καλοντυμένο ὅπως ὁ Σταματάκης, στὴ μέση περίπου τῆς φωτογραφίας, νεαρὸ ὅμως καὶ σὲ κάπως θεατρικὴ στάση. Ὑποθέτω ὅτι εἶναι ὁ βοηθὸς τοῦ Σταματάκη.

Ὁ ἐπίτιμος σύμβουλος τῆς Ἐταιρείας καὶ διευθυντὴς σήμερα τοῦ Κεντρικοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου στὸ Βερολίνο κ. Helmut Kyrieleis σὲ μελέτη του (Schliemann in Griechenland, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 25, 1978, 74-91) ταυτίζει τὸν Σταματάκη μὲ τὸν Σλήμαν (πίν. 13, μὲ τὴν ἐξήγηση:

Schliemann (dunkle Jacke, Tropenhelm) im Hintergrund, vor dem Entlastungsdreieck des Löwentores. Im Vordergrund Sophie Schliemann). Στόν ἴδιο πίνακα δημοσιεύει ὁ κ. Kyrieleis δεύτερο ἀπόσπασμα τῆς φωτογραφίας ὅπου εἰκονίζεται πραγματικά ὁ Σλήμαν (Schliemann (im Tropenhelm) mit Arbeitern). Ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἰκονίζεται δύο φορές ὁ Σλήμαν στὴν ἴδια φωτογραφία, ταυτίζουμε εὐκόλα τὸν ἀνασκαφέα τῶν Μυκηνῶν μὲ τὸ πρόσωπο δεξιὰ στὴ φωτογραφία.

Ἐπάρχει ὁμως ἓνα στοιχεῖο ἀκαταμάχητο γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ Σταματάκη. Ὁ Σλήμαν δὲν δημοσίευσε φωτογραφίες στὸ βιβλίο του γιὰ τὶς ἀνασκαφές τῶν Μυκηνῶν ἀλλὰ ξυλογραφίες, ἀντίγραφα τῶν φωτογραφιῶν. Ἡ πανοραμικὴ φωτογραφία λοιπὸν τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Μυκηνῶν ἀποτελεῖ, ξυλογραφημένη, τὸν πίνακα VII τοῦ βιβλίου του (*Mycènes*, Hachette, Paris 1879). Τὴ θέση τοῦ Σταματάκη στὴ φωτογραφία καταλαμβάνει στὴν ξυλογραφία ἓνας φανταστικὸς ἐργάτης. Ἡ ἀντιπάθεια τοῦ Σλήμαν καὶ τῆς Ἑλληνίδας γυναίκας του πρὸς τὸν Ἑλληνα Ἐφορο ἐκδηλώθηκε μ' αὐτὸν τὸν τραχὺ τρόπο. Ὁ Σταματάκης συκοφαντήθηκε καὶ ξεχάστηκε γιὰ μεγάλο διάστημα, θύμα τοῦ ἐγωισμοῦ τοῦ Σλήμαν.

Γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Σταματάκη μὲ τὸν Σλήμαν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Μυκηνῶν βλ. Β. Χ. Πετράκου, Ὁ Παναγιώτης Σταματάκης καὶ ἡ ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν, στὸν κατάλογο τῆς ἐκθεσης γιὰ τὰ ἑκατὸ χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Σλήμαν: *Τροία, Μυκῆνες, Τίρυνς, Ὀρχομενός* (Ἀθήνα 1990) 106-112.

Οί εικόνες που συνοδεύουν
το σημείωμα είναι:

α) Απόσπασμα
της πανοραμικής φωτογραφίας
της ανασκαφής
του ταφικού κύκλου Α
των Μυκηνών.

Ό Σταματάκης
διακρίνεται άριστερά,
έμπρός από τους όρθοστάτες
του κύκλου.

β) Ξυλογραφία
που αντίγραφε τη φωτογραφία.
Τη θέση του Σταματάκη
καταλαμβάνει εργάτης.

γ) Μεγέθυνση
της εικόνας του Σταματάκη
άπό την πρώτη φωτογραφία.

Ό Σταματάκης άπεβίωσε
τη νύκτα της 19 Μαρτίου 1885
άπό τις συνέπειες της έλονοσίας.
Τό γεγονός άναγγέλλει ό «Αιών»
(20 Μαρτίου 1885)
μέ τοϋτο τό σημείωμα:

«Έν άκρᾳ θλίψει, άναγγέλομεν τήν άποβίωσιν του Παναγιώτου Σταματάκη έν άκμῇ τῆς ηλικίας, άναρπάστου γενομένου άπό τῆς ύπηρεσίας τῆς Πατρίδος. Αυτόδιδάκτος σχεδόν, άγνοών ξένην γλῶσσαν, ύπό τόσης φυσικῆς εύφυΐας και άντιλήψεως άκριβοϋς ἦν πεπρωκισμένος, ὥστε κατέστη έντός βραχυτάτου χρόνου δόκιμος περι τᾶ έλληνικά άρχαιολογήματα, διηύθηνε δέ τās πρὸς άποκάλυψιν τῶν άρχαίων μνημείων και περισυναγωγῆν τῶν λειψάνων τῆς άρχαίας τέχνης

άνασκαφᾶς και άλλας έρεύνας, δι' άξιοθαυμάστου νοημοσύνης και άκριβείας τελείας, ὅπως συνδέσει άρρήκτως τ' ὄνομα αϋτοϋ ταῖς έν τοῖς τελευταίους έτεσιν ένεργηθείσαις έν Ἀθήναις και έν άλλοις τοῖς Ἑλλάδος μέρεσιν άρχαιολογικαῖς έρεύναις. Τό έργον αϋτοϋ συνεπλήρωσεν ὁ νοημονέστατος άνήρ και διά δημοσιευμάτων, άκριβῶν και τελείων, άρκούντως ύποδεικνυόντων, οἶος, προϊόντος του χρόνου, έμελλε νά μορφωθῆ άξιος και διακεκριμένος τῆς έπιστήμης θεράπων. Τίμιος δέ εις άκρον, ὡς ιεράν λογιζόμενος περιουσίαν τᾶ μνημεία του άρχαίου βίου τῆς Ἑλλάδος, έπετήρει ταϋτα ὡς Κέρβερος, δεξιὸς δέ και καλαισθησίας άκρας έμπορούμενος, κατέτασσε τᾶ λείψανα ταϋτα, τᾶ τόσων διδαγμάτων πάροχα, ὡς ὁ άριστος τῶν καλλιτεχνῶν και συστηματικῶν άρχαιολόγων. Ό θάνατος του Σταματάκη καταλείπει κενόν εις τήν άρχαιολογικήν έργασίαν τῆς Ἑλλάδος. Ό μακαρίτης έπεσε θύμα τῆς άφοσιώσεως αϋτοϋ εις ὁ έκλήθη έργον· διότι τό φοβερόν νόσημα, ὅπερ ἤγαγεν αϋτόν εις τόν τάφον, έπῆλθεν αϋτῷ κατ' άκολουθίαν τῶν άτρύτων πόνων, οϋς διαρκῶς εις τήν ύπηρεσίαν κατέβαλλε, φιλοτιμούμενος νά κατισχύση και αϋτοϋ του άδυνάτου».

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ
ΤΟΥ ΠΕΜΠΤΟΥ ΤΟΜΟΥ ΤΟΥ ΜΕΝΤΟΡΟΣ (1992)

Πρὸς τοὺς ἐταίρους, 1· 17· 97· 121· 153-154.

Ἔργα καὶ ἡμέραι

Βιβλία στοὺς Ἕλληνες τῆς Ἀλβανίας, 2 — Ἐκτακτὴ Γενικὴ Συνέλευση, 2 — Τὸ Μουσεῖο Μπενάκη, 2-3 — Ἐκτακτὴ Γενικὴ Συνέλευση τοῦ 1992, 18-89 — Ἐπίλογος στὴν Ἐκτακτὴ Γενικὴ Συνέλευση, 90-92 — Α΄ Τακτικὴ Γενικὴ Συνέλευση τοῦ 1992, 98-114 — Τὰ μνημεῖα τῆς Ἀλβανίας, 122 — Σύνταγμα Κυκλαδικῆς Τέχνης, 122-123 — Δωρεές, 124· 156 — Δημοσιεύματα γιὰ τὴν Ἑταιρεία, 124 — Τιμὴ στὴν Ἑταιρεία, 124 — Διάκριση σὲ Σύμβουλο, 125 — Νέοι ἐταῖροι, 125 — Ἡ Σχολὴ Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης, 125-127 — Οἱ ἀνασκαφές καὶ τὰ μνημεῖα τῆς Θήρας, 155-156.

Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας

Τὸ Χρονικὸ τῆς Βεργίνας, ὑπὸ Μανόλη Ἀνδρονίκου, 6-9 — Ἡ ἔκθεσις τῆς Ρώμης, ὑπὸ Ἰωάννου Σβορώνου, 93-96 — Πέτρες ποῦ ταξιθεύουν, 132-134 — Μία παλιὰ ξριδα Μιστριώτη-Πολίτη, 134-137 — Ἡ ἔκθεσις τῆς Ν. Ὑόρκης τοῦ 1939, 138-139 — Τὸ πρόβλημα τῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἡ γνώμη τοῦ Χρήστου Καρούζου, 163-165 — [Τὸ πρόβλημα τῶν ἀνασκαφῶν], ὑπὸ Χρήστου Καρούζου, 165-170 — Καὶ πάλιν ὁ Ἑλγιν, 171-172 — Ὁ Παναγῆς Καβαδίας καὶ τὰ γεγονότα τοῦ 1909, 173-176 — Αἰσιοδοξία καὶ ὑστεροφημία, ὑπὸ Ζαχ. Παπαντωνίου, 177-179 — Σχόλια στὴν ἐπιφυλλίδα τοῦ Ζαχ. Παπαντωνίου, 180 — Παναγιώτης Σταματάκης καὶ Ἑρρίκος Σλῆμαν, 181-183.

Ἐμεῖς καὶ τὰ ἀρχαῖα

Οἱ Γαλάτες στὴν Ὀλυμπία, 128-131 — Ἡ 28η Ὀκτωβρίου πηγὴ ἔμπνευσης, 150-152 — Ἡ κίνησις τῶν ἐκθέσεων τοῦ Ἐξωτερικοῦ, 161-162.

Ἀρχαία ἱστορία καὶ θρησκεία

Ἡ καταδίκη τῶν αἱματηρῶν θυσιῶν ἐνθαρρυνόταν ἀπὸ τὸ Δελφικὸ ἱερό, 10-13 — Ὁ Φερεκύδης ἀπὸ τὸ νησι τῆς Σύρου, 140-143 — Γλαῦκος ὁ Λακεδαιμόνιος, 157-160.

Ἐκεῖνοι ποὺ ἔφυγαν

Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς, 3 — Χρῆστος Καρούζος, 3-4 — Νικόλαος Πλάτων, 4-5 — Μανόλης Ἀνδρόνικος, 5 — Ντούλα Μουρίκη, 14-16 — Παῦλος Η. Λαζαρίδης, 115-116· 144-148 — Ἰωάννης Κ. Παπαδημητρίου, 117-120 — Ἀργυρῶ Παντελίδου, 149.

Εἰκόνες, 6· 109· 115· 117· 119· 131· 139· 143· 145· 150· 160· 181-183.

ΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Β.Χ.Π.	Βασίλειος Χ. Πετράκος
Μ.Α.-Β.	Μαρία Ἀσπρᾶ Βαρδαβάκη
Ν.Δ.Π.	Νικόλαος Δ. Παπαχατζῆς

ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΑΝ

ΜΑΡΙΑΣ ΑΣΠΡΑ ΒΑΡΔΑΒΑΚΗ, *Οι μικρογραφίες του 'Ακαθίστου στον κώδικα Garrett 13, Princeton* (άρ. 123)

ALEXANDER CAMBITOGLU κ.ἄ., *Zagora I, Excavation of a Geometric Settlement on the Island of Andros, Greece* (άρ. 105), φωτομ. ανατύπωση

ΣΤΕΛΛΑΣ ΔΡΟΥΓΟΥ, *'Ανασκαφή Πέλλας 1957-1964. Οί πήλινοι λύχνοι* (άρ. 128)

ΠΟΛΥΜΝΙΑΣ ΜΗΛΥ, *Μινωικός λαξευτός τάφος στον Πόρο 'Ηρακλείου* (άρ. 129)

ΙΩΑΝΝΟΥ Ε. ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΥ, *Βαλέριος Ν. Στάης* (άρ. 124)

'Ακρωτήρι Θήρας. Είκοσι χρόνια έρευνας (1967-1987) (άρ. 116)

'Αρχεῖον τῶν Μνημείων τῶν 'Αθηνῶν καὶ τῆς 'Αττικῆς. 1. Εύρετήρια τῶν περιοδικῶν 'Αθήναιον (1872-1881) καὶ Φιλίστωρ (1861-1863) (άρ. 127)

'Αρχαιολογικὴ 'Εφημερὶς 1990 (τόμ. 129)

ΘΑ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΟΥΝ ΣΤΑΝΤΟΜΑ

J.D. BEAZLEY, *The Development of Attic Black-Figure* (μτφρ. 'Ηλέκτρας 'Ανδρεάδη)

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΓΚΟΦΑ, *Μελέτες ιστορίας του έλληνικού Δικαίου τῶν συναλλαγῶν*

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΔΡΑΝΔΑΚΗ κ.ἄ., *'Ερευνα στὸ Γύθειο κατὰ τὸ 1983*

ΣΤΕΦΑΝΟΥ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ, *'Αττικῆς ἐπιγραφαι ἐπιτύμβιοι*, τεύχ. Α', φωτομ. ανατύπωση· τεύχ. Β', *Προσθήκαι ἐκδιδόμεναι ὑπὸ † Στεφάνου Ν. Κουμανούδη καὶ 'Αγγέλου Π. Ματθαίου*

J.A. PAPAPOSTOULOU, *Achaean Grave Stelai*

ΧΡΙΣΤΙΝΑΣ ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ, *'Ακρωτήρι Θήρας. Οἱ τοιχογραφίες τῆς Δυτικῆς Οἰκίας*

ΠΑΕ 1989 (τόμ. 144)

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΡ. 127

ΑΡΧΕΙΟΝ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΣΥΝΤΑΣΣΟΜΕΝΟΝ ΕΝΤΟΛΗ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ

1. ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ
ΑΘΗΝΑΙΟΝ (1872-1881) ΚΑΙ ΦΙΛΙΣΤΩΡ (1861-1863)

ΑΘΗΝΑΙ 1992

Ἡ ἔκδοσις αὐτὴ εἶναι τὸ πρῶτον ἔργον τοῦ Ἀρχείου Μνημείων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς (ΑΡΜΑ). Ἐχει σκοπὸν νὰ κάνει προσιτὴ τὴν ἀρχαιολογικὴν ὕλην τῶν περιοδικῶν Ἀθηναίων καὶ Φιλίστων ἢ ἀποδελτίωσίν τῆς ἔγινε μὲν κριτήριον τὴν παρεχόμενὴν τοπογραφικὴν πληροφορίαν.

Τὰ εὐρετήρια τῶν περιοδικῶν περιλαμβάνουν:
Τὰ μνημεῖα καὶ εὐρήματα ἀπὸ τὴν Ἀθήναν, τὸν Πειραιᾶ καὶ τὴν Ἀττικὴν
μὲν τῆ μορφῆς λημμάτων ταξινομημένων εἰδολογικῶς καὶ χρονολογικῶς
σὲ δύο μεγάλας ἐνότητες, τὴν τοπογραφικὴν καὶ τὴν θεματικὴν.

Τὰ δημοσιεύματα ταξινομημένα κατὰ συγγραφεῖς, κατὰ τόπους καὶ κατὰ θέματα.

Πίνακες ἀντιστοιχίας ὅλων τῶν ἐπιγραφῶν
ποὺ δημοσιεύονται μὲν τοὺς ἀριθμοὺς ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἔχουν καταχωρηθεῖ στὰ κορροᾶ
οἱ συγκριτικοὶ αὐτοὶ πίνακες παρουσιάζονται πρῶτον κατὰ τὴν σειράν τῶν τόμων τῶν περιοδικῶν
καὶ δευτέρον κατὰ τόπους σύμφωνα μὲν τὴν τάξιν τῶν IG.